

DÜNYANIN DÜZELTİLMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: GENETİZM VE İNSAN HAKLARI*

Hürol ÇANKAYA**

Öz

Geçen yüzyıldan miras kalan biyoteknoloji, yüzyılın başında İnsan Genomu Projesi'nin de tamamlanmasıyla birlikte yepyeni bir çağa girmiş ve tarımdan sağlığa kadar birçok alanda insanlık lehine büyük beklentiler yaratmıştır. Sadece bilimsel anlamda değil, bir popüler kültür ürünü olarak da gen kavramının yaşamımıza girdiği ve teknolojinin eşitsiz biçimde olsa da hayatın tüm alanlarına nüfuz ettiği tarihin bu dönüm noktasında, biyoteknolojinin sosyal sonuçları, özellikle insan hakları açısından önem taşımaktadır. Tarihsel olarak öjenik ile gündeme gelen genetik determinizm ideolojisinin, gelişen genetik mühendisliği ile yeniden toplumsal sorunlara suni çözümler olarak görülmemesi için, insan hakları açısından, başta ayrımcılık olmak üzere, mevcut ya da olası uygulamaların önüne geçmek amacıyla her şeyden önce yasal güvencelerin sağlanması zorunluluğu bulunmaktadır. Bu nedenle, temel hakların yanında sağlık hakkı çerçevesindeki eşitsizliğin giderilmesini engelleyecek yeni insan hakları politikaları, dünyada var olan ve “doğal” olmayan bölünmelerin, bu kez genetik anlamda geriye dönüşü olmayacak biçimde daha da derinleşmemesi için zorunlu görünmektedir.

Anahtar Sözcükler: Biyoteknoloji, insan hakları, genetikizm, sağlık hakkı, öjenik.

A RESEARCH on the IMPROVEMENT of the WORLD: GENETİCİSM AND HUMAN RIGHTS

Abstract

Biotechnology, as a legacy of the last century, has entered a new age at the beginning of the century with the accomplishment of Human Genome Project, and has also created great expectations in favor of humanity, in a variety of fields from agriculture to health. At this turning point of history, when the concept of gene has become a part of our everyday lives not only scientifically but also as a product of popular culture, and when technology

* Bu çalışma, 2009 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan “Biyoteknoloji ve İnsan Hakları” adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

Makale gönderim tarihi: 29.04.2015

Makale kabul tarihi : 03.09.2015

–though unequally– penetrated all realms, biotechnology has vital social consequences in terms of human rights. The ideology of genetic determinism, which became a current issue with the politics of eugenics historically, is being revisited by the practices of developing genetic engineering. In order not to see the biotechnology again as an artificial solution to social problems, it is necessary to ensure legal regulations for human rights. Therefore, a new human rights politics seems essential, especially in the sense of fundamental rights as well as rights related with human health, to prevent irreparable steps towards genetic discrimination.

Keywords: Biotechnology, human rights, geneticism, the right to health, eugenics.

GİRİŞ

Bernhard, “Dünya Düzelticisi” adlı tiyatro eserinde, içeriğini pek bilmediğimiz; ancak dünyada çığır açacak bir araştırma üzerine odaklanır. Doğadan nefret eden insanlar, yapay bir dünyaya kaymaktadırlar. Bu eksen, onları samimiyetsizliğe ve belki de giderek riyakârlığa itmektedir. Dünya, canlı canlı çürümekte ve insanlık iştahta seyretmektedir. Araştırmanın tekinsiz seyri ve gerektiğinde barbarlığa da kapısını açan üniversite, anlaşılana o ki büyük bir ıslah önermektedir. Bu nedenle, sürekli tetikte olmamız beklenmektedir; sonuçta tarih her şeyi hazmeder; özellikle de canavarlıkları...¹

İnsan türünü “iyileştirmenin” sıkı ve bilinçli bir ayıklamayı gerektirdiğinin düşünüldüğü yıllarda Jacques Monod’un sorduğu bir soru, öjenik közünün alevlendiği günümüzde artık ironik görünmektedir: *Bunu kim ister ya da buna kim cesaret eder?*²

Nozick’in “ütopya”sında karşımıza çıkan “genetik süpermarket” sistemi,³ biyolojiyi sadece bir tasarım sorununa dönüştürmekte ve bu konudaki temel kaygıyı denetim eksenine yerleştirmektedir. 1970’li yıllarda ütöpik bir evrende kendine yer bulan genetik piyasalar, 2000’li yıllarda en azından “market” seçeneği üzerinden hâlâ gerçekleşmemesine rağmen, artık gerçeğe daha yakın durmaktadırlar. Bir piyasa kararı olarak insani tasarım, sırasını beklemekte ve öjenik ideolojisi de arka kapıdan özelleşerek girmektedir. İnsan hayatını belirleme-

¹ Thomas Bernhard, *Dünya Düzelticisi*, (Çev.: Gürsel Uyanık – Ahmet Sarı), De Ki Basım Yayım, Ankara, 2007.

² Modern toplumların başka ağır ve yakın tehditlerle karşı karşıya olduğunu belirten Monod, ıslah tehlikesini uzun vadeli bir perspektif içine yerleştirmiş ve aşırı doz ilaca bağımlı olmak misali, insanlığın bu tür bir bilimsel mirasın tutsağı haline geleceğini öngörmüştür. Bkz. Jacques Monod, *Rastlantı ve Zorunluluk*, (Çev.: Vehbi Hacıkadıroğlu), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 146–154.

³ Robert Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, (Çev.: Alişan Oktay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 392–393.

de devletin tek sorumlu olarak devreye girdiği otoriter öjeniği reddeden *liberal öjenik* yaklaşım, devletin bu alandaki herhangi bir seçimden uzak kalmasını savunmaktadır. “İyi hayat” kavramının içini bireysel tercihler dolduracaktır ve özellikle anne babalar, çocuklarının gelişimi için gerekenleri kendileri seçecektir. Liberal toplumlar, iyi hayat hakkında birçok farklı ve hatta zıt fikirler üzerinde kurulmuştur; biyoteknoloji de bizlere bu seçme gücünü veren imkânlarla sahiptir.⁴ Castoriadis haklı olarak sormaktadır: İnsanoğlu, kendini yeni bir yaşam verme ya da vermeme kararının mutlak hâkimi olarak görmeye başlarsa ve bu “güç” karşılığında hiçbir bedel ödemesi gerekmediğini bilirse veya insanlar, türün üremesi bağlamında yazgılarından koparsa neler olabilir?⁵

Genetik mühendisliğinin, hangi şartlarda insan özgürlüğünü ve saygınlığını ya da genel anlamda haklarını tehdit eder hale geleceğine dair tartışmalar, 1980’li yıllarda şekillenmeye başlamış ve 1990’lı yıllarda tırmanışa geçerek, 2000’li yıllarda tüm dünyada gündeme gelmiştir. Bu tartışmalarda sorun, konunun sadece yasal boyutlara hapsedilmesinin ötesinde yer alır. Biyoetik ve hukuk arasındaki etkileşimin kendisi zaten bağımsız bir tartışma alanı açmaktadır. 20. yüzyılın tecrübeleri, demokratik bir toplumun temelinde yer alan insan haklarının korunması hususunda bilim insanlarının da sorumlu olduğunu göstermiştir. Böylece değer yargılarından muaf bir bilimsel alan olduğu ya da politik olanın bilimin berrak ırmağını kirleteceği düşüncesi geride kalmıştır. Kısacası biyoteknolojik gelişmelerin getirdiği sorunlar, bilimin nehir yatağından, yani laboratuvarlardan uzun zaman önce taşmıştır.

Bütün bu gelişmelerin ilk bakışta biyolojiyi ilgilendirdiğinin düşünülmesi ve sosyal bilimleri ne şekilde etkilediği sorusu yerindedir. Ancak birçok yazarın da üzerinde durduğu gibi, bu tür araştırmaların politik temelleri veya sosyopolitik sonuçları olduğu da hatırlanmalıdır. Bu tartışmalar, insanın ne olduğuna dair sorudan yola çıkarak, adım adım biyoloji ile politikanın iç içe geçmesine neden olmaktadır ve politik evrende biyolojinin rolü üzerine belirlemelere gidilmektedir. Bu noktadan hareket eden bir diğer fikri uzantı da, “toplum mühendisliği” çatısı altına toplanan uygulamalardan biri olan öjeniktir. Öjeniğin pozitif bir öjenik haline gelmesi ile yeni insan tipolojisi için biyolojik yapıda ilerleme istenmektedir. Doğanın, kontrol ve idare edilebilir ve de belirlenebilir bir malzeme olarak ele alınmasına dayanan mevcut zihniyet, insanı da doğanın bir parçası olarak değerlendirirken, benzer belirlenebilme kalıplarını insan için hazırlamaktadır. “İşlenebilir insan”ın kaynağında da yine o bildik eski soru bulunmaktadır: İnsanın bir özü var mıdır? Varsa değiştirmek mümkün müdür? Bu etik sarmal içindeki tartışmalarda bir sonraki durak, teknolojinin ve dolayısıyla bilimin sınırlarının olup olmadığı sorusudur. Bilim özü itibarıyla özgür oldu-

⁴ Nicholas Agar, *Liberal Eugenics*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004, s. 5-6.

⁵ Cornelius Castoriadis, *Dünyaya, İnsana ve Topluma Dair*, (Çev.: Hülya Tufan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 240.

ğundan, bu tür soruların sorulması bile bazen sınırlandırma girişimi olarak görülmemekte ve bilimi engellemenin mümkün olmadığı her defasında belirtilmektedir. Oysa bu soruların bilimi sınırlandıran mekanizmaların geliştirilmemesi veya bilim karşıtlığı gibi saf tepkilerle ilgisinin bulunmamaktadır. Bunlar bilimsel gelişmelerle birlikte kendiliğinden akla gelen sorular veya sorunlardır. Elbette bilim, sadece etik tartışmalar çerçevesinde gelişimini sürdürmemektedir. Ancak özellikle bazı teknolojik uygulamaların sonucunun kazanımlar dışında ciddi sıkıntılar da yarattığı ve tüm insanlığı ilgilendiren etik sorunları küresel çapta ortaya serdiği de bir gerçektir.⁶

Sosyal bilimler, belirli toplumsal kategorileri ve hiyerarşileri doğallaştırma konusunda uzun bir geçmişe sahiptir. Özellikle hiyerarşilerin doğa kaynaklı olduğunun savunulması, dolayısıyla bunların kaçınılmaz, değiştirilmez olduğunun ileri sürülmesi hususunda mazi, eskiye dayanmaktadır. Sürekli doğallaştırma ağına dolanan sosyal bilimlerin yakın geçmişteki ölçütü genetik olmuştur. Buna ek olarak genetik bireyciliğin toplumsal okuması da Hobbes üzerinden devam etmektedir.⁷

Türün bekçiliğini üstlenen bir siyasal aklın, pek çok olayda türün gelişmesi ve güvenliğini olumsuz yönde etkileyebileceğine, hatta türün yok oluşuna kadar götürecek tehlikeli sonuçlara zemin hazırladığına dair tartışmalar yeni değildir. Bu kapsamda, insan türü için iyi olanın birey için de iyi olup olmadığı yanıtız sorular arasındadır. Baker'e göre, biyoloji işte tam bu noktada, özünde siyasal olan bu soruya yanıt vermese bile, en azından bir yanıtın verilebileceği evrensel bir zemin oluşturma görevini üstlenmiştir. Siyaset ise yaşamı türe, ölümü bireye layık görmektedir. Hukuksal birikimimiz de buna paralel bir varsayımı bünyesinde barındırmaktadır. Toplumun yaşayabilmesi için bireyleri mahkûm etmek veya "en iyi"nin yaşaması hukuki dile şu şekilde tercüme edilebilir: *Yaşamaya hakkı olmayan tek şey, toplumun egemenliğinin karşısına dikilendir.*⁸ J.D. Bernal'in tespitini bir kez daha hatırlamakta yarar var: Biyolojinin geleceği, biyolojik olduğu kadar toplumsal da bir sorundur.⁹

İlk üç kuşak haklar, insanın değerini korumak ve insan onuruna yönelen farklı tehditleri bertaraf etmek üzere formüle edilirken, 21. yüzyılın yeni sorunları gündeme getirmeye başladığına tanık olunmuştur. Özellikle biyoteknoloji ve bilişim teknolojisindeki gelişmeler dördüncü kuşak haklar çatısı altında tartışılmaktadır.¹⁰ Yeni tehditlerin ortaya çıkardığı yeni hak taleplerinin biyotekno-

⁶ Kaan H. Ökten, *Muallakta Var Olmak*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006, s. 145.

⁷ Bkz. Susan McKinnon, *Neo-Liberal Genetik*, (Çev.: Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul, 2010.

⁸ Ulus Baker, *Dolaylı Eylem*, (Der.: Ege Berensel), Birikim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 258-259.

⁹ J.D. Bernal, *Tarihte Bilim*, Cilt:2, (Çev.: Tonguç Ok), Evrensel Basım Yayım, İstanbul, 2008, s. 242.

¹⁰ Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 558.

loji alanına izdüşümü *kişisel bütünlük hakkı* çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu nedenle, herkesin kendi fiziksel ve zihinsel bütünlüğüne karşı saygı duyulmasını isteme hakkı, kendine yer bulmaktadır. Buna bağlı olarak da üstün gen yaratma uygulamalarının, insan seleksiyonunun, insan klonlamanın ve de insan bedeninin ticari kazanç haline getirilmesinin yasaklanması bir adım önde durmaktadır.¹¹ Kuşkusuz bu çerçeveye başlangıç açısından önem arz etmekte ve söz konusu hususlar üzerinde dünyada bir dereceye kadar uzlaşma bulunmaktadır.

Elbette bu çalışmada, biyoteknoloji ve insan hakları arasındaki mevcut ya da muhtemel birçok sorunun değerlendirilmesi mümkün değildir. İnsan hakları, biyoteknolojinin geniş etki prizması içine giderek artan bir oranda yansımaktadır. Embriyonun statüsünden DNA veri tabanlarına, genlerin fikri mülkiyetinden öjenik pratiğine kadar uzanan bir yelpazede öne çıkaracağımız husus genetik ayrımcılıktır. Eşitsizlik üzerine kurulu bir ideoloji olarak genetizm, canlıların tüm özelliklerinin genlerinde kayıtlı olduğundan yola çıkmaktadır. İndirgemeci genetizm, bu yaklaşımı insandan topluma genişleterek tüm sorunları hücrelerimize hapsedmektedir. Aynı zamanda genetik yapıya bir müdahale ile bu kaderin değiştirilebileceğini savunan bu görüş, bir yandan da paradoksal bir tutum sergilemektedir. Bilimsel zeminde yaratılan eşitsizlik hukuki zemine de taşınmak istenmektedir. Birçok toplumsal veya insani sorunu genetik bilgilere indirgediğimizde, hem çözüm arayışlarının önü tıkanmakta hem de eşitsizliğe dayanan mevcut uygulamalar meşrulaştırılmaktadır. Genetik bilgi ile tıbbi bilgi arasındaki ayrımın güçleşmesi, genetik indirgeme nedeniyle karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen manzara, somut olarak sigorta ve istihdam alanlarında daha kolay izlenebilmektedir. Hak ihlallerinin kendini gösterdiği bu tür mevziler, aslında biyoteknoloji ve insan hakları geriliminin oldukça küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Genetik ayrımcılık denilince geçmiş politik tecrübeler, özellikle de 20. yüzyılın ilk yarısı akla gelmektedir. Dolayısıyla çalışmamız, biyoteknolojik gelişmelerin insan haklarına etkisini genetizm fikri üzerinden ele alacaktır.

BİYOTEKNOLOJİNİN GÜZERGÂHI VE İNSAN DOĞASI TARTIŞMALARI

Bilim ve özgürlük denklemi yeniden kurulurken, geleceğe dair büyük umutlar ile felaket senaryoları arasındaki gerilim de yeniden belirmiştir. Biyoteknolojik vaatlerin sürüklediği güzergâh, bilimsel yapının dışında, felsefi, iktisadi¹² ve hukuki rotalardan geçmekte ve karmaşık bir süreçten oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu konu her ne kadar bütünü görmek açısından çok yönlü bakış açısını gerektirmekte ise de, çalışmamız insan hakları yönünden birkaç mesele

¹¹ *a.k.*, s. 569.

¹² Özellikle iktisadi açıdan bakıldığında biyoteknoloji, kapitalizmin yeni bir yüzünü temsil etmektedir. Bu yeni aşamanın ayrıntılı bir tartışması için bkz. Kaushik Sunder Rajan, *Biyokapital*, (Çev.: Ayşe Deniz Temiz), Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

üzerine odaklanacaktır. Teknolojinin biyolojik çiti de aşarak canlıların hücreleri içinde hızla ilerlemesi, insan hakları hukukunun içeriğine daha önce görülmemiş türden ihlalleri veya konuları taşıyabilecek ya da mevcut halkalara yenilerini ekleyebilecektir.

Biyoteknolojinin sadece bir teknoloji türü olarak algılanması, birçok sorunu gözden uzak tutmaktadır. Bir iktidar sorunu haline gelen biyoteknoloji, bir toplumun kullanacağı teknoloji türünün ne olduğu ve nasıl kullanılacağı ile de ilgilidir. Daha insani ve demokratik bir dünya tahayyülü için hesaba katılması gereken şudur: İnsan haklarıyla doğrudan ya da dolaylı biçimde temas halinde olan birçok sorun, biyoteknoloji alanında kendini göstermektedir. Yüzleşilmesi gereken tüm bu sorunlar, biyoteknolojiyi yaratan üniversite ve özel araştırma merkezlerinden başlamakta ve geniş kitlelerin dışlandığı piyasa refleksi bir karar alma sürecine uzanmaktadır. Tüm bu süreç, bizim nasıl bir dünyada yaşamak istediğimizle de çok yakından ilgilidir. Biyoteknoloji, herhangi riskli bir teknolojiden farklı bir konumda bulunduğundan, bu özel teknolojinin değerlendirilmesi için, teknoloji eleştirilerinin de ötesinde daha geniş açılara ihtiyaç bulunduğu ortadadır. Bu da bizi biyoteknolojinin daha derin nefes aldığı bir dünyaya götürmektedir.¹³

“İlerleme ve çöküş modernliğin iki büyük repertuarını oluşturmaktadır. Modern dünyanın büyümesi gerçekten bozulduğu için, Batılılar ötekilerden radikal biçimde farklı olduklarını sadece küstahlıkla değil, aynı zamanda umutsuzlukla inanmaktadırlar ve bu şekilde kendilerini de cezalandırırlar.” Latour’a ait bu düşünceler giderek keskinleşmekte ve Batının kendi kaderiyle kendini korkutmadan hoşlandığı üzerine odaklanmaktadır. Tanrının, insanın veya uygarlığın ölümünü kutlamak söz konusu olduğunda Batılıların sesleri titremektedir. Oysa artık bilmekteyiz ki, insan, kendisinin diğer yarısı olan şeyler ona iade edilmeden kendini kurtaramaz. Bu canlı robotu, nöronlarla, güdülerle, bencil genlerle, temel ihtiyaçlar ve iktisadi hesaplarla donatmak için bilimsel disiplinlerin belli sonuçlarını aramaya giderken canavarlıktan sıyrılmamız zorlaşmaktadır. Hiçbir şey insanı eriterek ölümünü duyuracak kadar insanlık dışı değildir.¹⁴

Toplumlar bilime fazla güvenmeye başlayınca, büyümenin sınırlarının belirlenmesi uzmanlara bırakılmaktadır. Bu vekâlet, bir aldatmaca üzerine de kurulabilir ve insanların yakınaacağı düzeyin biraz altında tutulan standartlar, sıkıntılarının şiddet kazanıp yüzeye çıkmasını erteleyebilir. Bilimsel uzmanlık, insanların nelere katlanabileceğini saptayamamaktadır. Hiç kimse bu konuda kendi kararını verme hakkından vazgeçmemelidir; Illich’in de belirttiği gibi, insanlar üzerinde deney yapmak mümkün olunca, Nazi bilimi bu sınırı ölçmeye kalkmış

¹³ Chaia Heller, “Biyoteknoloji, Demokrasi ve Devrim”, (Çev.: Şadi İdem), *Toplumsal Ekoloji*, Sayı: 4, Yaz 2005, s. 25–28.

¹⁴ Bruno Latour, *Biz Hiç Modern Olmadık*, (Çev.: İnci Uysal), Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2008. s. 162–163.

ve ortalama insan hakkında yaşama dair bazı keşifler yapılsa da, bir toplumun neye ne kadar tahammül edeceğine yönelik bir bilgi sağlanamamıştır. Bilim, insanın evrendeki yerinin boyutlarını berrak bir hale getirebilecek olsa da, insanların dünyada yaşayacakları boyutların seçimi siyasal topluluğa aittir. Ekolojik sorunların ağırlaşması, insanların korkularına seslenen bir politik süreç içinde bürokrasinin artan etkinliği ile birleşip, toplumu teslim alabilir.¹⁵

Yaşama dair kavramların daha kuruldukları anda ideoloji haline geldiklerini Canguilhem'den bilmekteyiz. Biyoteknoloji ise, Adorno ve Horkheimer'in kuşku ve karamsarlıkla eleştirdikleri araçsal akılçılığa dayanan modern bilimin teknikleriyle tanımlanabilmektedir. Canguilhem, yaşam bilimlerinde temel sorunların, yaşamı asla kuşatamayan pozitivist ve ampirist açıklamaların terk edilmesiyle çözülebileceğini düşünürken, biyoteknoloji bu gerilimin yadsınması pahasına sürdürülmektedir. Ne bilim ve teknolojinin demokratikleştirilmesi çabaları ne de iktisadi rasyonalizme bağlı bir biyoetik, biyoteknolojinin genetizm ile ifade edilebilecek bir ideoloji ve yöntem sorununa nüfuz edebilir.¹⁶

Yüzyıllardır insan doğası üzerine yazılan binlerce sayfa arasında son elli yıldır yazılanlar kadar kasvetlisi bulunmamaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan travma elbette anlaşılır bir şeydir. Özellikle Batı Avrupa ülkeleri, kendi kurumlarına yeni bir yön vermeye çalışırken, sergilenebilecek her türlü korkunç insan davranışının bu kadar kısa bir zaman dilimine nasıl sığdığını kendilerine açıklamakta zorluk çekiyorlardı. Uygur dünyanın ortasında insanların gösterdiği vahşet artık görmezden gelinebilecek gibi değildi. İnsan, sürekli hayvanla kıyaslanıyordu; demek ki medeniyet cılası altından fıskıran ve bütün insani değerleri ya da uygarlık kazanımlarını silip süpüren bir şey vardı: Dizginlenemeyen bir insan doğası. Bu ifadenin 21. yüzyıla tercümesi ise genetik yapımızdır. 2. Dünya Savaşı sonrası tartışmalara hâkim olan bu karamsar atmosfer, insanlığı derinlerde kendini kontrol edemeyen bir vahşete ve ahlak dışılığı mahkûm etmeye yönelmiştir. İnsanlığın kendisiyle baş edecek bir donanımdan yoksun görülmesi, karanlığı daha da ağırlaştırmış ve hem özelde soykırımı hem de genelde şiddeti rasyonalize etmeye başlamıştır. Popüler biyolojinin bu savaşa destek vermesi, sosyal bilimleri de tuzağa düşürmüştür.¹⁷ Artık her şeyi açıklamanın pratik bir yolu bulunmamaktadır. Bu döneme “bencil gen” teorisi damgasını vurmuştur.

Richard Dawkins'in temel tezi, insanların da diğer tüm hayvanlar gibi genleri tarafından yaratılmış makineler olduğudur. Rekabetçi bir dünyada hayatta kalmayı başarabilmiş olmaları nedeniyle, genlerimiz belirli niteliklere sahiptir-

¹⁵ Ivan Illich, *Şenlikli Toplum*, (Çev.: Ahmet Kot), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 94-107.

¹⁶ Adile Arslan Avar, “Frankfurt Okulu ve Epistemolojik Tarih Geleneğinde Tekno-Bilim Eleştirisi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 110, 2007, s. 156-157.

¹⁷ Frans De Waal, *İçimizdeki Maymun*, (Çev.: Aslı Biçen), Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s. 29 vd.

ler. Dawkins'e göre, başarılı bir gende baskın özellik acımasız bir bencilliktir. Genin bu bencilliği, bireyin davranışlarının da bencil olmasına neden olmaktadır. Ancak burada evrim üzerine temellenmiş bir ahlakın savunusu da yapılmak istenmemektedir. İnsanların nasıl evrimleştiği anlatılmakta, ama insanların ahlakal davranışlarının nasıl olması gerektiği söylenmemektedir. Dolayısıyla, Dawkins yanlış anlaşılmayı tehlikeli bulmakta ve sadece genlerin evrensel bencillik yasası üzerine inşa edilen bir insan topluluğunun, yaşamak için kötü bir topluluk olduğunu belirtmektedir.¹⁸

Yaşamı kopyalayan şey gen olduğu için, organizma genler için sadece bir araçtır. Deyim yerindeyse genler bedenden bedene geçmektedir. Organizma da bu durumda neredeyse onların kuklası, tutkularının oyuncadır. Genlerin organizmanın biçiminde güçlü bir etkisi olduğuna kuşku bulunmamakta, fakat karakter özellikleri çevre tarafından da etkilenmektedir. Gen düzeyinde özverili olmak kötü, bencillik ise iyi olmalıdır. Dawkins'e göre genler, yaşamda kalabilmek için bir mücadele içindedirler. Yaşamda kalabilmek amacıyla bu mücadeleyi veren gen, bencilliğin temel birimi olmaktadır.¹⁹

Dawkins'in tezini çalışmasının bütünü içinde değerlendirmek daha yararlı olabilir. Buna göre, modern insanın evrimini anlayabilmek için geni, evrim konusundaki düşüncelerimizin tek temeli olarak almaktan vazgeçmemiz gerekmektedir. Elbette bencil genler, kör eşleyiciler olarak geleceği görmezler ve bilinçsizdirler. İnsanın ise eşsiz bir özelliği vardır: Bilinçli öngörü. Ancak basit bir eşleyici olarak genin, kısa dönemde bencil yararları göz ardı etmesi beklenmemelidir. Aksi bir tutumla uzun dönemde daha kazançlı çıkma ihtimali bile olsa eğilim aynı kalacaktır. İnsanların bir başka özelliği ise özverileridir. Bu nedenle karanlık tarafından da baksak, insanların bencil olduğunu da varsaysak, bilinçli öngörümüz veya geleceğe dair düşsel yeteneğimiz bizi genlerin bencil aşırılıklarından uzak tutabilecektir.²⁰

Richarda Lewontin'e göre ise, günümüzde egemen açıklama biçimi genetikdir. Bazı hastalıkların, net biçimde tanımlanmış genlerdeki bir mutasyonun sonucu oldukları gözleminden güç alınarak, hemen hemen tüm insan farklılıkları genetik farklılıklara atfedilmektedir. Elbette bu tür açıklamalar sadece patolojik değişimler için değildir ve seksüel tercihlerden okul başarısına kadar geniş bir alana yayılmaktadır. Bir bireyin gelişimindeki farklılıkların genetik programın sonuçları olarak algılanması, gelişim sürecindeki genel açıklama biçiminin sorunudur ve yapılan işin kötü bir biyoloji olduğunu da göstermektedir. Buna göre, bir organizmanın DNA dizisinin tamamına ve sınırsız hesaplama gücüne sahip olsaydık bile, organizmayı hesaplamamız mümkün değildir; çünkü orga-

¹⁸ Richard Dawkins, *Gen Bencildir*, (Çev.: Asuman Ü. Müftüoğlu), TÜBİTAK, Ankara, 2001, s. 11-12.

¹⁹ *a.k.*, s. 66.

²⁰ *a.k.*, s. 324-325.

nizma genlerinden kendini hesaplamamaktadır. Organizmanın, taşıdığı genler arasındaki benzersiz etkileşimlerin, yaşamı boyunca içinden geçtiği dışsal çevrelerin zamansal sırasının ve bireysel hücrelerdeki moleküler etkileşimlerin rastlantısal olaylarının sonucu olduğunu gösteren bir kanıt birikimi bulunmaktadır. Bir organizmanın nasıl biçimlendiğine dair doğru bir açıklamaya dâhil edilmesi gereken de bu etkileşimlerdir. Lewontin, bu konuda genetik deterministlerden net biçimde ayrılmakta ve organizmanın kendi genleri tarafından belirlenmediğinin altını çizmektedir.²¹

Genlerin mi organizmayı yoksa organizmanın mı genleri kontrol ettiği henüz tartışmalı olsa da genetik determinizm, yani en azından genlerin yaşamın nihai belirleyici unsuru olup olmadığı konusunda gelecekte sıkıntı yaşanabilecektir. Pratik düzeyde ise, kamuoyunda yaygın olan inancın ve umudun tersine, mevcut teknoloji, sağlık alanındaki vaatlerin henüz uzağındadır. Çok geniş bir bilinmeyenler alanından geçen bu uzun yolda, genetik kodlar sayısallaşmış tekrar yazıldıkça, doğal ve yapay arasındaki sınırlar belirsizleştikçe, araçsal akılcılık ve mevcut biyoiktidar biçimleri yaşamın moleküler düzeyine kadar inmekte ve toplumun tüm gözeneklerine nüfuz etmektedir. Kuşkusuz biyoteknolojinin sadece kâra dönük bir ekonomik akılcılığa dayalı yeni bir endüstrinin kurumlaşmasını sağlaması ise işin sadece küçük bir boyutudur.²²

Lecourt'a göre, Batının bir anlam kaybı yaşadığı bir zaman diliminde, biyoteknoloji uygulamaları karşısında taşıdığı endişe, belki de uygarlıktaki mevcut sıkıntının ustaca saklanan sırrına ait gerekçeleri eşitlemektedir. Biyoteknolojik uygulamaların yaygınlaşması ile ortaya çıkan bu sır, felsefi sorgulamaların alanından dışlanan ve birbiriyle dayanışma içinde olan iki sorunun sessiz birleşiminde yatmaktadır. Bu sorunların birincisi teknik kavramıdır. Birkaç istisna düşünür dışında, insan varoluşunun bu önemli boyutu ve temsil ettiği insani değere ilişkin derinlemesine bir sorgulamaya gerek duyulmamıştır. Buna sıkıca bağlı olan diğer sorun ise, insan doğası meselesidir.²³

Norman Geras'a göre, insan doğasından bahsetmenin iki geleneksel biçimi vardır. İlkinde evrensel tarihin bir parçası olmayan ve doğanın kanunları arasında yer alan insan özelliklerine, yani sabit bir öze gönderme yapılmaktadır. İkinci kullanımda ise, farklı zaman ve mekânlarda veya farklı koşulların etkisiyle insanın da farklılaşabildiğinden, değişen bir özden söz edilmektedir.²⁴

²¹ Richard Lewontin, *Üçlü Sarmal -Gen, Organizma ve Çevre*, (Çev.: Ergi Deniz Özsoy), TÜBİTAK, Ankara, 2007, s. 18–23.

²² Avar, *a.g.m.*, s.174–175.

²³ Dominique Lecourt, *İnsan, Post-İnsan*, (Çev.: Hande Turan Abadan), Epos Yayınları, Ankara, 2005, s. 40.

²⁴ Norman Geras, *Marx ve İnsan Doğası*, (Çev.: İsmet Akça – M. Görkem Doğan), Birikim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 23.

İnsan doğasını reddetmeyen Geras'a göre sorun, insan doğasının var olup olmadığından çok, olumsuz davranışların onun nitelikleri olup olmadığıdır. Fiziksel ve düşünsel olarak kendimizi ifade etmek için gerekli alan ve özgürlük gibi temel insani ihtiyaçlarımız söz konusu olduğunda, bunların karşılanmaması sonucu ortaya çıkan acı ve baskının tanımlanması, bunların bastırılmasından sorumlu kurumların değiştirilmeye çalışılması, yani insanların mutluluğunun karşısında olan her şeye karşı mücadelemiz siyasetin merkezi bir parçasıdır. Açlığa veya işkenceye karşı mücadele edilmesinin, bir insan için gerekli yaşamsal ihtiyaçların ne olduğu konusunda mütevazı bir insan doğası düşüncesinin kabulü olup olmadığını soran Geras, insan doğasına ilişkin fikirlere çok kolaylıkla yapılan göndermelere de kuşkuyla yaklaşmak gerektiğini belirtmektedir.²⁵

Konuya daha teknik bir açıdan bakan Wilson'a göre ise, sosyobiolojinin ima ettiği şeyler nedeniyle genetik determinizm konusunda duyulan kaygı, kalıtımın doğasına yönelik bir yanlış anlamaya yol açmaktadır. Genler belli bir davranışı değil, belli davranışları geliştirme kapasitesini, dahası bu davranışları belirli çevrelerde geliştirme eğilimini içinde barındırmaktadır. Örneğin, olası tüm saldırgan davranış biçimlerini sıralayıp, harflerle belirlersek, yani bu tür yirmi üç tepki söz konusu diyerek A'dan Ş'ye harflendirirsek, insanlar bütün bu davranışların hepsini gösteremezler. Belki tüm insanlar bir araya gelse L'ye anca ulaşırlar. Bu davranışların da tamamını aynı beceride sergileyemezler. Çocuk yetiştirirken karşılaşılan olasılıklar A'dan G'ye daha fazla eğilim gösterebilir. Bu durumda da H'den P'ye kadar olan davranışlara pek az kültürde rastlanır. Bütün bu olanak ve olasılıklar örüntüsü kalıtsal olmaktadır. Buna göre, belli bir insanın nasıl bir davranış sergileyeceği kendi kültüründeki deneyimine bağlıdır, ama insanların sahip olduğu tüm davranış olanakları da kalıtsaldır.²⁶

Sosyobiolojinin tuzağı burada ortaya çıkmaktadır. Bu tuzak, etiğin eleştirellikten uzak bir biçimde, “olan şeyin”, “olması gereken şey” olduğu sonucuna varan doğal yanılığısıdır. Wilson, insan doğasında “olan şey”in, büyük ölçüde avcı-toplayıcılardan miras olduğu kanısındadır. Ayrıca herhangi bir genetik eğilimin delillerinin, şimdiki ve gelecekteki toplumlarda süregelen bir uygulamayı haklı göstermek için kullanılamayacağına üzerinde bilhassa durmaktadır. Saldırganlığın artık toplumlar için felaket olduğunu insanlar anladıkça, ilkel genlerinin kültürel değişime yönelik yükü artacaktır. İnsan doğası, özgeciliğe ve adalete daha kapsamlı olarak uyum sağlayabilecektir ve genetik eğilimler bu doğrultuda aşılabılır, tersine çevrilebilir veya yeniden yönlendirilebilir; kısaca ahlak değiştirilebilir.²⁷ İnsan doğası söz konusuysa, bu kadar geniş potansiyel yelpaze-

²⁵ a.k., s. 97 vd.

²⁶ Edward O. Wilson, *Doğanın Gizli Bahçesi*, (Çev.: Aslı Biçen), TÜBİTAK, Ankara, 2005, s. 84-85.

²⁷ a.k., s. 89-90.

sini, kanıtı olmayan belli bir genetik kodda toplamak, neredeyse iyiliği bir sapma olarak göstermektedir.²⁸

Arendt için insan doğası sorunu, gerek psikolojik anlamda gerekse felsefi anlamda yanıtlanamaz görünmektedir. Çevresindeki her şeyi bilmeye, belirlemeye ve doğalarını tanımlamaya gücü yeten insanın aynı şeyi kendi için de yapabilmesi mümkün değildir. İnsanın öteki şeylerle aynı anlamda bir doğaya sahip olduğunu varsaymaya hakkımız yoktur. “Kim” sorusunun muhatabının, kendinden “ne” sorusunun cevabı gibi söz etmeye çalışması karışıklık yaratır. Bir tanım çabasının üzerimizde kolaylıkla bir “üstün insan” izlenimi bırakan bir fikre yol açma olasılığı, insan doğası kavramına baştan gölge düşürmüştür.²⁹

Konuya farklı bakan Terry Eagleton, insan doğasının özünü bir amacı olmamasında görmektedir. Bu yönüyle de herhangi bir hayvanın doğasından farklı değildir. Ancak insanların tarihsel yaratıklar olmalarından kaynaklanan bir manzara vardır ve bir yerlere gidiyormuş gibi görünürler. Bu nedenle de, teleolojik terimlerle yanlış bir okuma yapmak ve bunun amacının tamamen kendinde olduğunu Kapitalist toplumda ise her şeyin bir amacı ve anlamı olmak zorundadır.³⁰

Agnes Heller’e göre, “insan doğası” denilen şeyle etik arasında doğrudan ilişki söz konusu olduğu sürece, dört mantıksal ihtimalin dördü de her defasında değişik bir düzenlemeyle birçok kez denenmiştir. Birinci çözüme göre, insan doğası kötüdür ve insanların iyi olmalarını engellemektedir; yani doğamıza rağmen iyi insanlarızdır. İkinci çözüm açısından ise, insan doğası iyidir ve bu nedenle insanları iyi, erdemli olmaya teşvik etmektedir; dolayısıyla doğamızla uyum içindeyizdir. Burada doğadan başka bir şeyin kötülüklerden sorumlu tutulması gerekmektedir. Toplum, uygarlık ve hatta normlar bu noktada etken olarak gösterilmektedir. Üçüncü çözümde, insan doğası ahlaki bakımdan tarafsızdır; hem iyi hem kötü hale gelebilmektedir. Burada da yasalar, alışkanlıklar, bilgi ve cehalet müphem sonuç için faildir. Dördüncü çözümde ise, insan doğasında kötü olduğu kadar iyi eğilimler de bulunmaktadır. Bazı doğal melekeler iyi ve erdemli olmaya sevk ederken, bazıları buna engel olmaktadır. Bu mantıksal ihtimaller dizini, içi boş olsa da öğretici olarak değerlendirilmektedir. Salt akla dayalı ahlaki açıklamaların sayıca çok fazla olduğunu bize göstermektedir.³¹

²⁸ Jonathon Porritt, *Yeşil Politika*, (Çev.: Alev Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 185.

²⁹ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, (Çev.: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 21-22.

³⁰ Terry Eagleton, *Kuramdan Sonra*, (Çev.: Uygur Abacı), Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 118-119.

³¹ Heller tarafından çok biçimli, belirsiz ve ikincil çağrışımlarla aşırı yüklü olarak değerlendirilen insan doğası kavramının ironik bir incelemesi için bkz. Agnes Heller, *Ahlak Kuramı*, (Çev.: A.Yılmaz-K.Tütüncü-E.Demirel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 31 vd.

Biyoteknoloji tartışmalarında sıklıkla geçen kaygan zemin argümanı, kendimizi ahlaki alçalmanın alanında bulabileceğimize ilişkin korkuyu ifade etmektedir ki bu da tam bir teknolojik kontrolün meşruiyet kazanmasıyla sonuçlanacaktır. Zihinlerdeki kaygan zemin argümanı, üstün tutulan bir değer olarak insan doğasına işaret etmemektedir artık. İnsan doğası kendi rolünü kabul etmeye yönelmektedir; yani koruyucu bir bariyere. Bu argümanda önemli olan, insan doğasına başvuran ilişkinin bir kez daha göreceli hale gelmesidir. İnsan doğası, saygıyı haklı çıkaran bir kutsallık içinde barınmamaktadır.³²

Aslında insan doğasının değişmezliğini savunan bir teorinin öne çıkması birçok açıdan şaşırtıcı değildir. Özel mülkiyet üzerine inşa edilen bir ekonomi, temel yapısının gerektirdiği düzenlemelerin neden olacağı çatışmaları çözmek zorundadır. Dolayısıyla sistemin öne çıkardığı ilkelerin meşruiyet kazanmalarını sağlayacak açıklamalara ihtiyaç vardır. Bütün çatışmaların sosyal yapının özelliklerinden değil de, insan doğasının bir ürünü olduğunu söylemek bazen inandırıcı bulunmaktadır. İnsan doğasının kusurlu olduğu varsayımından hareket eden teoriler, çözümden uzaklaşarak sorunu çarpıtmaktadırlar. Kötümserlik, haklarından yoksun bırakılanlar için ağır bir bedeli beraberinde getirmektedir. Bu da devam eden bir statüko ya da vazgeçmek demektir. İnsanlığın sahip olduğu erdemlerden ve zaafardan haberdar olmak yeterlidir.³³ Dobzansky'nin belirttiği gibi, genetik koşullanma sadece tek bir insan doğası değil, ama insan doğaları olduğu anlamına gelir; yani bu konuda norm, norm olmamasıdır.³⁴

LİMBİK SİSTEM VE ÖZGÜRLÜK

Darwin'in evrim kuramından etik sonuçlar elde etmeye çalışmanın geçmiş 19. yüzyıla dayanmakla beraber, şüphesiz en bilineni Sosyal Darwinizm'dir. Bu tür yaklaşımların ortak yönü, evrimci teoriden bir insan doğasının var olduğu sonucunu çıkarmaktan ibarettir. Evrim kuramı, en yetenekli olanın, yani çoğalma konusunda en başarılı olanın hayatta kalmasına izin veren doğal ayıklanma mekanizmasına dayanmaktadır. Evrim, sadece canlının yapı ve organik işlevler bakımından değiştiği süreçler bütünü olmayıp, bu değişimler yoluyla çevreyle karşılıklı etkileşimlerini koruması, hayatta kalması ve çoğalmasıdır. Bu etkileşimler, bireyin yaşam tarzını oluşturur, ki bu da, toplumsal davranışın bir parçasıdır. Toplumsal düzen, biyolojik düzene göre kendine has özelliklere sahiptir ve insan doğasını savunan evrimci tezlerin büyük kısmı da tam olarak, doğal ayıklanma mekanizmalarının, insanın toplumsal davranışını belirlediğini savunmamaktadır; fakat toplumsal davranışa katkısı olan genetik eğilimlerin varlığının ortaya konulabilmesi benimsenmektedir. Buradaki ince ayırım, genetik

³² Kurt Bayertz, *GenEthics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 151.

³³ Leon Eisenberg, "The Human Nature of Human Nature", *Science*, 14.04.1972, Vol.: 176, No: 4031, s. 123-128

³⁴ Daniel Cohen, *Umudun Genleri*, (Çev.: Yeşim Küey), Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 243,

olarak programlanmış mekanik canlılar olmadığımızdır. Hem genetiğin hem de kültürel çevrenin bir ortaklığı söz konusudur. Yine de evrimci teze göre, kültürle açıklanan pek çok toplumsal davranış biyolojik temellere sahiptir.³⁵

Genetik alanındaki gelişmeler, sosyobiyojji çalışmalarında da bir kaymaya neden olmuş ve Darwinci evrim kuramı dönüştürülerek, ağırlıklı olarak genetik kuramına dayanılmaya başlanmıştır. Monist bir sosyobiyojjiyi savunanlar, daha yoğun biçimde genetik temelli bir yaklaşıma sahiptirler ve esas varsayımları, içinde bulunduğumuz çevre ne olursa olsun davranışlarımızı yönlendiren belirli genlerin var olduğudur. Düalist bir sosyobiyojji ise, tüm davranışları genetik bir temele indirgememekte, kültürel alanda gelenekler ve eğitimin de önemli bir role sahip olduğunu kabul etmektedir.³⁶

Bilimin, özgeciler gibi ahlaki sonuçları olan bazı davranışların doğal temeli olduğunu göstermesinin, ahlak kurallarını biyolojik uyarlanmanın sonuçları olarak gören yorumları çürüteceği ya da etiğin doğallaştırılmasını haklı kılıp kılmayacağı konusu tartışılmaya devam edilecektir. Davranışların doğal ihtiyaçlardan etkilenmesi, onun geçerliğinin doğrulanması mı, yoksa ahlaki değerden yoksun oluşunun kanıtı mı olduğu tartışmasında güç bir alanda iz sürülmektedir. Sosyal Darwinistler kuşkusuz sorunu kısa ve kestirme bir yoldan çözmek istedikleri ve iyi olanın evrimle aynı yönde giden bir şey olduğunu düşündüler. Doğa, en yetenekli olanın hayatta kalmasını sağladığı için, toplum da aynı doğrultuda hareket etmelidir. Ancak doğanın neden etiğin normlarını karşılamak zorunda olduğu ya da doğada mevcut olan bir şeyin ahlak açısından iyi veya kötü olduğuna nasıl karar verilebileceğine dair sorular kolay yanıtlanacak türden değildir.³⁷

Evrimsel bir etikte karşımıza çıkan, özellikle ahlak duygusunun, bireyden akrabalara doğru gittikçe azalan, yakınlardan yabancılara uzandıkça neredeyse yok olmaya yüz tutan bir çizgiye geçtiği argümanı tuhaf bir mesafe ahlakını da beraberinde getirmektedir. Oysa canlıların kendi yakınlarına karşı şefkat duygularının yoğunluğunun doğal olduğunu bilsek de, bu yaklaşım insanlığın geliştirmeye çalıştığı evrensel bir ahlaki ödevin mümkün kılınmasını zorlaştırmaktadır. Mevcut sıkıntılara önerecek bir çözümümüzün olmaması ile bu sıkıntıları meşru göstermeye yönelik çabalar birbirinden çok farklıdır.

Darwinizmde kullanılan ve sloganlaşan güçlü olanın hayatta kalması konusunda, kimin güçlü olduğu sorusu açıkta kalmaktadır.³⁸ Yaşam mücadelesi ve-

³⁵ Marc Kirsch, "Giriş", *Etiğin Doğal Temelleri*, (Der.: Jean-Pierre Changeux), (Çev.: Nermin Acar), Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 16–18.

³⁶ Walter Euchner, "Baba Ben Niye Faşist Oldum?"- *Biyopolitikanın Temelleri ve Sınırları Üzerine*, (Çev.: Kaan H. Ökten), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 21–24.

³⁷ Kirsch, *a.g.m.*, s. 22–23.

³⁸ ABD’de genetik determinizm ile Malthusçuluk ilkelerinin birleştirilmesi, 1930’lu yıllarda kıvılcımı alevlendirmiş ve sermayenin ilgisini de bu yöne çekmiştir. Biyolojinin, Nazi Almanya’sının Avrupa’ya doğru genişlemesinde bir meşruiyet kriteri olarak kullanılması gibi, şirketlerin büyümesi ve genişlemesi için de benzer bir yaklaşım sergilenmiştir. İş dünyasında da genişleyip

ren mi, yoksa dâhil olduğu grup mu sorusuna yanıt olarak ikinci seçeneği tercih edenlerin sayısı az değildir. Dâhil edici esenlik teorisi, grubu saldırganlıktan korumak için yapılan özgeci bir davranışın, kendini feda etmeye kadar varmasından hareket etmektedir. Bir bireyin esenlik kaybı gibi görünen davranışı, genetik açıdan tam tersi bir kazanım olmaktadır. Önemli olan, tikel gen taşıyıcının değil, gen havuzunun kendi genlerini yayma konusundaki başarısıdır. Kendini feda etmeye hazır olanların genleri, soyu aracılığıyla ölümsüzleşmektedir. Bu nedenle, bu teori sosyobiolojide merkezi bir nitelik taşımaktadır. Başka sosyobiolojik çözümlenelerde de, davranışı idare eden temel ilke olarak karşımıza gen yayılım dürtüsünü veren bir güç çıkmaktadır. Bu gücün merkezi limbik sistemdir. Genler, ancak birbiriyle uyumlu davranışsal yanıtlar ortaya çıkarıldığında azami biçimde yayılmaktadırlar. Bu amaçla kişisel beka, üreme ve özgeciliğin etkin bir karışımı gerekmektedir. Ego gücünün düşürülmesi olarak adlandırılan bu teoriye göre, beyin kendi bünyesini yöneten genlerin çoğalmasını teşvik etmektedir. Bu durumda bir üreme cihazı olan beyin için akıl, bu iş için gerekli tekniklerden sadece biri olmaktadır. O halde, özgür irade fikri bir yanılığın ibarettir.³⁹

Biyolojik determinizm, bilindiği üzere indirgemeciliğe sıkı sıkıya bağlıdır. İnsanların davranışlarının bireylerin sahip oldukları genler tarafından belirlendiği iddiasıyla hareket etmekte ve bu şekilde toplumun, o toplumdaki tüm insanların davranışlarının toplamının egemenliği altında olduğu sonucuna varmaktadır. Bu genetik kontrol, “insan doğası” terimiyle ifade edilen eski fikirlere denk düşmektedir. Bilim insanları, kastedilenin bu olmadığını iddia etseler bile, genlerden yola çıkan bu tür düşünceler her yöne çekiştirilmeye müsait hale gelmektedir. Toplumdaki eşitsizlikler sadece birer talihsizlik olarak algılanır; ki bir süre sonra tüm sıkıntılar toplumsal araçlarla değiştirilmesi imkânsız kalıtsal sorunlar olarak da değerlendirilebilir.⁴⁰ Peter Kropotkin’in ifadesiyle, dişleri ve pençeleri olan bir doğa, bireysel ve toplumsal moral ilkeler yaratamaz.⁴¹

Sosyobioloji karşıtları, insan davranışlarının genetik temeli olduğuna dair en ufak bir kanıtın, insan saldırganlığının içsel olduğunu ve bu nedenle kontrol edilemeyeceğini savunan dünya görüşlerini güçlendireceğini düşünmektedirler. Bu tür bir biyolojik determinizm, sonuna kadar götürüldüğünde, savaşları, toplumun bir sınıf tarafından yönetilmesini, kadının ikincil konumunu ve başka kö-tülükleri meşrulaştırmak için kullanılacaktır. Ancak bazı sosyobioloji taraf-

büyüme, en uygun olanın hayatta kalmasıdır. Bkz. John Vandermeer, *Reconstructing Biology – Genetics and Ecology In The New World Order*, John Wiley & Sons, New York, 1996, s. 17 vd.

³⁹ Daha geniş bir değerlendirme için bkz. Euchner, *a.g.k.*, s. 25 vd.

⁴⁰ Alan Woods – Ted Grant, *Aklın İsyanı*, (Çev.: Ömer Gemici – Ufuk Demirsoy), Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul, 2001, s. 337.

⁴¹ Dario Padovan, “Toplumsal Moral İlkeleri ve Doğa’nın Etiği”, (Çev.: Nihat Bekler), *Özgür Üniversite Forumu*, Sayı: 19, Temmuz-Eylül 2002, s. 129.

tarları, bu teşhise tamamen katıldıklarını belirterek, önemli bir noktanın gözden kaçtığını düşünmektedirler. Buna göre, sosyobiyojoloji kaderimizin biyoloji tarafından belirlendiğini varsaymamaktadır. Sosyobiyojoloji yoluyla hayvansal kalıtımımızın bizi neye eğimli kıldığını anlamak önemlidir; ki bu sayede eğilimin bizler için iyi mi kötü mü olduğuna karar verebiliriz ve içgüdü yerine zekâmızla olumsuz olanların üstesinden gelebiliriz.⁴² Ancak biyolojinin zaman zaman statükonun korunması için kullanılmak istenmiş olması yine de bir endişe kaynağı olmaktadır. Ötekine karşı var olan önyargıların kurumsallaştırılması olasılığı hâlâ mevcuttur. Batı demokrasileri, liberal olmayan bir çizgiye geçmek için fırsat yakaladıklarında, genetik yapısı farklı olanlara karşı ayırım gözetilmesi sorunu ortaya çıkabilecektir.⁴³

Tek yönlü bir genetik eğilimi, bize sadece “hayatta kalma”⁴⁴ gibi kaba sayılabilecek evrim metaforları sunmamakta, Wilson ya da Dawkins gibi bilim insanlarının istemeden de olsa inşa ettikleri tümseklere bizi savurabilmektedir. Steven Rose’un belirttiği gibi, benzer teoriler, yazarların elbette bu şekilde bir iddiaları olmasa da, kapitalizmden milliyetçiliğe ya da saldırganlıktan rekabete kadar insanlığın belli yönlerinin “bencil genlere” sabitlendiği anlamına gelip gelmediği sorusu ile zihinleri meşgul etmektedir.⁴⁵

Katı bir sosyobiyojoloji taraftarı olanların hepsi kabul etmese de, demokrasinin yanılısamaya dayalı bir iktidar biçimi olduğu düşüncesine sosyobiyojolojide rastlanmaktadır. İnsanın genetik planı nedeniyle, hiyerarşi ve otoriter rejimlere daha yatkın bir konumda bulunduğu savunulmaktadır. Demokrasiyi evrimin olası bir sonucu olarak değerlendiren biyokültürcü yaklaşım ise, insanların genetik belirlenimleri ne olursa olsun, demokrasiyi benimseyebileceklerini bir varsayım olarak ileri sürerek zemini düzeltmeye çalışmaktadır. Ne de olsa hayşiyet veya eşitlik peşinde koşmak genetik açıdan da kabul edilebilir bir şeydir. Serbest piyasa ekonomisi ise, sosyobiyojolojinin çözümlenmeye çalıştığı sistemlerin en iyi örneklerindedir. Buna göre, refah devleti insanlarda bencilik ile sos-

⁴² Mary & John Gribbin, *İnsan Olmak*, (Çev.: Selçuk Gökölük), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 210-211.

⁴³ Ziyaüddin Serdar, *Postmodernizm ve Öteki*, (Çev.: Gökçe Kaçmaz), Söylem Yayınları, İstanbul, 2001(a), s. 278.

⁴⁴ Bazı bilimsel yayınlarda da, biyolojik alanda neredeyse askeri bir terminolojiyle karşılaşmaktayız. Örnek olarak, “memelilerin Y kromozomu, rakibinin silah üstünlüğüne sahip olduğu bir savaşta... mantıklı olan Y kromozomunun kaçıp saklanması, işlevi için yaşamsal olmayan herhangi bir diziyi yapısından atmasıdır.” veya “Birbirinin içindeki düşmanlar: Genomlar arası çatışma, lokuslar arası evrim yarışı ve tür içi Kızıl Kraliçe” biçiminde birkaç cümle gösterilebilir. Bir ders kitabının başlığı ise, “Evrime: Dört Milyar Yıllık Savaş” şeklindedir. Kendimizi herhangi bir canlının hücresinin içinde değil de, kanlı ve acımasız bir savaşın ortasında sanabiliriz. Kuşkusuz biyolojinin bu tür metaforlarla donatılması ayrı bir okumaya tabidir. Bkz. Matt Ridley, *Genom*, (Çev.: Mehmet Doğan – Nıvart Taşçı), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 123-124.

⁴⁵ Woods – Grant, *a.g.k.*, s. 341.

yal davranış arasındaki karşıtlıktan oluşmuştur. Toplumsal gerilimi dengelemek amacıyla pek de doğal olmayan bu devlet modeli meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Doğal değildir, çünkü bu tür sosyal politikalar kötüye kullanılırsa, zayıf olanlar daha çok üreyecektir ve ne yazık ki çocuklar gerektiğinde beslenip büyüyemeyecektir. İnsanın gen belirlenimli doğasına aykırı her politika dezavantajlara sahiptir. Bu düzende genetik ve kültürel etkenler beraber hareket etmektedir, ama son karar doğal ayıklamanındır. Piyasa kuramı, en karmaşık ve gelişmiş bir sosyal yapı analizini oluşturmaktadır.⁴⁶

Wilson'a göre, etik üzerine düşünenler anlamalıdır ki, gen yayılım programını dikte eden limbik sistem (duygusal kontrol merkezleri) ahlak felsefesinden daha zeki bir yapılanmadır. Görünen o ki, hızını alamayan bir sosyobiyojoloji, insan haklarını da bir değer olarak önüne katmaktadır. Şüphesiz bu karmaşa içinde olumlu bir kulvara girmeyi beklerken, karşımıza âdeta limbik sistemin haklarından ibaret bir yapı çıkmaktadır. Bu mevzide insan hakları, kendimizin ve akrabalarımızın üreme başarısını koruma altına almaktır. Adaletsizliğin uzun vadede sonuçları türümüz için tehlikeli bir hal alacağından, etkinliğe geçecek güç "memeli buyruğu"dur. İnsan hakları hareketinin biyolojik sebebini de bu şekilde öğrendikten sonra, bunun diğer rasyonalist temellendirme denemelerinden çok daha etkili olacağından emin olmamız beklenmektedir. Heller'in de belirttiği gibi, bu tür bir biyopolitika, politikanın yurttaş özgürlüğüne dayalı ahlaki içeriğini ortadan kaldırarak, insanlığı cinsiyet ve ırk zeminine bağlı bir biyolojik prangaya mahkûm etmektedir.⁴⁷

En uygun olanların hayatta kalması düşüncesi, zaman zaman evrim kuramının bilimsel mesajını zedelese de, Darwin için canlılar arasında daha yüksek ya da aşağı şeklinde bir sınıflandırma bulunmamaktadır. Doğal seçme, sadece içinde yaşanılan çevreye uyum sağlamakla ilgili olup, çevre değişikliğe uğradığında, eski çevreye göre oldukça iyi konumda olan bir tür bu yeni duruma uyum sağlayamayabilir. Bu uyumun, üstün veya aşağı olmak ile bir ilgisi yoktur.⁴⁸ Günümüzde de doğada bilimin keşfetmesini gerektirecek bir ahlak yasası bulmaya çalışmak yararsız görünmektedir. Özellikle evrimci etik anlayışı, zaman zaman sosyal bilimlere insan türüne uygulanan bir biyoloji dalı gibi yaklaşmaktadır. İnsanlığın mutluluğunu ve hayatta kalmasını sağlayacak bir etiğin, bilimden veya doğadan alınacak ahlak derslerinden çıkacağına yönelik anlayış, kendine gerekli zemini bulmakta zorlanmaktadır. Yaşam dersleri alabileceğimiz ve

⁴⁶ Euchner, *a.g.k.*, s. 49-54.

⁴⁷ *a.k.*, s. 64-66.

⁴⁸ Evrim de Darwin'in benimsemediği çizgide bir mükemmelleşme düşüncesi ile perdelenerek, ilerleme fikirlerini destekleyen bir kurama dönüştürülmüştür. Ayrıca 20. yüzyılda Nazizmin dönüşel bataklığına giden yolda zaman zaman pusula görevi yapan Sosyal Darwinizm'in de "evrimi" için bkz. John Bellamy Foster, *Marx'ın Ekolojisi*, (Çev.: Ercüment Özkaya), Epos Yayınları, Ankara, 2001, s. 253 vd.

hatalarımızı görebileceğimiz bir doğayı, toplumsal davranışların iyi veya kötü olduğunu belirleyecek bir terazi olarak göremeyiz.⁴⁹ Doğa temelli bir ahlaki meşruiyet inancı, “yaşam savaşı”nda neyin adil olduğunu belirlememizi biraz kolaylaştırır, ki bu da hiç iç açıcı bir durum değildir. Üstelik bu tartışmalı hayatta kalma savaşı görüşünü, toplumsal sonuçları gözetmeden liberal ekonomi çerçevesinde devletin rolünü asgariye çekmek adına kullanma teşebbüslerinin teorik temeli de pek sağlam görünmemektedir.

İnsan doğasının toplumsal davranışları belirlediğini varsaysak bile, bu doğanın pek de makbul olmayan özellikleri üzerine yapılacak bir sosyal inşanın insanlığa anlatacağı şey merak konusudur. Tüm bunların yanı sıra, son senelerde yapılan bilimsel çalışmalarla artık daha iyi bilinmektedir ki, yaygın kanının aksine doğada sosyallığın ön plana çıktığı durumlar daha fazladır ve çoğunlukla savaşı değil, birlikte çalışarak, hatta farklı türler arasında işbirliğine gidilerek hayatı daha kolay hale getirmeye yönelik bir çaba söz konusudur.⁵⁰

Biyopolitik önermelerin, politik davranışlar hakkında pek de incelikli olmayan ifadeler içerdiği konusunda Euchner’e katılmamak zordur. Bulanık önermeler içinde en dikkat çeken, politik davranışı da gen yayılımına indirgeyen yaklaşımdır. Saldırganlıktan barış yanlısı olan davranışlara kadar hemen hepsini bu platforma yığmak mümkündür. Zaten nüfus çoğaldıkça, bu stratejinin işlediği anlaşılmaktadır ve dolayısıyla bu düşünce “yanlışlanamaz” gösterilmektedir. Her davranışa karşılık gelen bir gen varmış izlenimi yayılmaktadır. Saldırganlık geni gibi bilinenlerden başlayan gen türleri, sempatiye, yalana, suçta uzanmaktadır ki, “sınıf atlama eğilimi geni”, “barışçıl manevra esnekliği geni” gibi daha karmaşık gen çeşitleri üzerinde çalışıp yanlış temellendirme yapanlar bulunmaktadır. Yazara göre, modern devletin bir savaş başlattığını varsayarsak, sıradan bir yurttaş hayatını feda etmek zorunda kalacaktır. Siyasi ve iktisadi elitler ise, cephe gerisinde olacaktır. “Gen yayılımı” uğruna yok olan dünyaya çocuk getirmeyi değersiz bulan bir muhalifin durumu ise daha da karmaşık bir hale gelecektir.⁵¹ Ancak, genel anlamda görülmektedir ki, bilimin kıyılarından açık sulara, toplumsal olana kulaç atmak kolay değildir ve genelde sığ sularda çırpınma tehlikesi bizi beklemektedir.

Doğa, insanlığın kendi kibrine layık görmediği davranışlara referans olmaya niyetli değildir. İnsanların doğaya kendilerini uyarlarken, toplumsal yaşam süreci içinde geliştirdikleri ahlak kurallarını bir genetik sözleşme ekseninde ele almak, ahlaki alanımızı, kusurlu ama doğal ya da tam tersi mükemmel ama bünyemizin kabul etmeyeceği kadar yapay olarak kabul edeceğimiz muğlak sınırlardan kurtulamamak demektir. Bu nedenle, diğer canlıların ortak ya da ken-

⁴⁹ Bkz. Kirsch, *a.g.m.*, s. 27.

⁵⁰ Bkz. Michael Ruse, “Evrimsel Etiğin Savunusu”, *Etiğin Doğal Temelleri*, (Der.: Jean-Pierre Changeux), (Çev.: Nermin Acar), Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 35 vd.

⁵¹ Euchner, *a.g.k.*, s. 68–70.

dilerine özgü davranışlarıyla bir bütün olarak doğa, insanlığın istediği zaman girip çıkacağı, görmek istemediklerini göndereceği bir uygarlığın arka kapısı olarak düşünülmemelidir.

GENETİZM: HERKESİN HERKESLE SAVAŞI

İnsanın genlerinden çok içinde bulunduğu toplumsal koşulların ürünü olması, doğa gereği nasıl bir canlı olduğu üzerine fazla anlam yüklenmesini de gereksiz kılmaktadır. Politik ya da ekonomik, nasıl algılanırsa algılandığı, artık düşmanlık retoriklerinin ötesine geçemeyecek herkesin herkese karşı yürüttüğü bir savaşın biyolojik gerekçeleri bulunmamaktadır. Modern toplumda bilimin bir meşruiyet sağlayıcı güç olarak görülmesi, zaman zaman bilimin dinin yerini almasını geçerli kılmaktadır. Lysenko döneminde net biçimde görülmüştür ki, bilim hakkında gerçekleri söyleme yükümlülüğü, her türlü yükümlülüğün üstündedir ve bilim insanının doğru bildiğini söylemesini engelleyecek bir politik kaygısının olmaması hayati bir nitelik taşımaktadır. Sosyal ve ekonomik kavramların gen kılığında karşımıza çıkartılması ve biyolojik kalıtıma dönüştürülmesi, eşitsiz bir toplumu haklı göstermek için yeterli değildir. Eşitsiz bir topluma karşı çıkılmasına yanıt olarak, aramızdaki farkların genlerden kaynaklandığını ve hepimizin içinde doğuştan belirli benzerliklerin olduğunu söyleyen biyolojik insan doğası teorisini bir kez daha karşımıza çıkarmıştır.

Lewontin'e göre, insanlar arası farkların statü farklarına dönüşebileceğini ve toplumun doğal olarak hiyerarşik olmasını savunan düşünceler, biyolojik determinizmin ideolojik iskeletini oluşturmaktadır. Etnik ya da sınıfsal farklılıkların bu hiyerarşiye tabi tutulması kasıtlı bir yaklaşımdır. Genler tarafından neyin etkilenebileceği ile sosyal ve çevresel değişimler arasında sürekli biçimde karşılık yaratılarak, yazarın deyimiyle toplumlardaki eşitsiz yapıların üzerine biyolojik cila sürülmekte ve bir meşruiyet arayışına girilmektedir. Bu ideolojinin tamamlanması için de, genlerde kodlanmış değişmez bir insan doğası teorisine sahip olunması gerekmektedir. Thomas Hobbes'un herkesin herkesle savaşı, insan hayatının yapıları ya da DNA molekülleri arasında bir üstünlük savaşına dönüştürülmüştür. Bu yaklaşım, insan hayatının ne olduğuna ve belki de ne olması gerektiğine insanları ikna etmenin en son ve en akıl almaz çabasına karşılık gelmektedir.⁵²

Stephen Jay Gould'un da üzerinde durduğu şekilde, biyolojik determinizm konusu, üniversitelerde tartışılacak soyut bir mesele olmanın ötesinde, önemli politik sonuçları olan ve medyaya sızdığına değişik anlamlar yüklenen bir perspektife sahiptir. Yazar, asıl konunun, evrensel biyolojiye karşı insanın benzersizliği değil, biyolojik determinizme karşı biyolojik potansiyeli olduğunu be-

⁵² Bkz. Richard Lewontin, *DNA Doktrini – İdeoloji Olarak Biyoloji*, (Çev.: Melike Çakırer), Bilim Kitaplığı, İstanbul, 1994, s. 23-41.

lirtmiştir.⁵³ Modern dönemlerde sınırsız bir özgüvenle meydan okuyan bilimsel faaliyet, özgürlük ve eşitliğin sınırlarının genişletilmesinde çıkış noktası yapılmaktansa, tüm insanlığı kapsayacağı varsayılan bir idealin imkânsız ve tehlikeli olduğunu onaylatmanın aracı haline getirilmiştir. Birçok hayali gerçekleştiren bu büyük bilgi birikimi, insana özne olma bilinci vermektense, güvensizliği, korkuyu ve nesneleşme duygusunu beraberinde getirmiştir.

Genetik alanındaki bilimsel etkinliklerin de benzer biçimde, insanı özne olma konumuna getirebileceği söylene de, insanların çoğunluğunun zaten bu konuma gelemeyecekleri düşünülmektedir. Buna göre, genetikte bilimsel yönden açığa çıkarıldığı düşünülen hakikatlerin ışığından yansıyan düzen, toplumun tüm bireylerini haklar bakımından eşit sayan bir demokrasi olamayabilecektir. Üstünlükleri genetik anlamda saptanmış olanlarla diğerlerinin eşit görülmemesi ihtimali, Atina demokrasisi tarzında bir demokrasiyi, yani “alt türlerin” hiçbir hak talebinin olmadığı bir eksen günümüze genetizm aracılığıyla taşımaktır. Bu tür katı hiyerarşiye dayalı bir düzenin kurulması elbette yakın bir tehlike oluşturmamaktadır. Bazı yazarların burada dikkat çektiği husus, biyoteknoloji gibi yeni bir çağı başlatan teknolojik gelişmelerin son derece sınırlı sayıda insana ihtiyaç duymasındır. Tarım ve sanayi devrimleri, neredeyse tüm toplumu kendi organizasyonuna çeken bir özelliğe sahipti. Oysa nükleer, uzay, bilgisayar ve genetik teknolojileri için bu tür bir zorunluluk bulunmamaktadır. Toplumun üretim için organize olan sınırlı topluluk dışında kalanları, genelde tüketici konumunda kalmakta ve hatta biyoteknolojide olduğu gibi, o toplum sadece bir uygulama nesnesi olarak görülmektedir. Daha önceki dönemlerde köleler, köylüler veya işçiler, yönetici zümreye eleştirel bir gözle bakabilmekte ve onlar olmadan da üretim ve toplumsal işlevleri gerçekleştirebilecekleri düşüncesiyle siyasal taleplerde bulunabilmekteydiler. Ancak giderek yükselen bilgi ve beceri düzeyi karşısında, geniş kesimler için artık bu tür bir eylemli varoluş tarzı söz konusu olmamaktadır. Sınırlılık algısıyla, kitleler benzer bir iddia taşımamakta ve kapasitelerinin bunun ötesine geçemeyeceği düşüncesiyle tarihsel olarak geri bir statüye doğru kaymaktadırlar.⁵⁴

Genetizmin sadece zekâ alanındaki tanımlarının bulanıklığı bile insanlık umudunu aniden karartabilmektedir. İndirgemeci genetikçilerin üstün zekâlı dediklerini üstün insan saymaları ile doğal eşitsizlikten yola çıkıldığı anlaşılmaktadır. Devamında ise toplumsal eşitsizlik de doğal eşitsizliğin bir sonucu olarak görülmektedir. Bir meşruiyet arayışı içine girildiği anda genetizm, eşitsizlikçi bir ideolojiye dönüşmektedir. Bu ideoloji, potansiyel totalitarizmi nedeniyle, bireylerin baskılardan arındığı liberal ütopyaya ve özgür toplum idealine de ters düşmektedir. Liberalizmin, doğal eşitsizliklerin olumlandığı karanlık bir yüzü-

⁵³ Bkz. Stephen Jay Gould, *Darwin ve Sonrası*, (Çev.: Ceyhan Temürçü), TÜBİTAK, Ankara, 2005, s. 260 vd.

⁵⁴ Ömer Laçiner, “Genetik ve Siyaset”, *Birikim*, Sayı: 78, Ekim 1995, s. 7–9.

nün olduğu hatırlanırsa, liberalizmin hukuksal eşitlik fikri temelinde gelişen hukuk devleti ve insan hakları konseptine dayalı diğer aydınlık yüzü de akla gelecektir. Zaman zaman dengesiz biçimde birincisinin ikincisine ağır bastığı görülebilir; ki bu durumda liberalizm, indirgemeci genetiğin ideolojisi ile bir araya gelmektedir. Küresel anlamda biyolojik indirgemeciliğin vurgulanması, hukuki eşitlik fikrinin bile temelini zedelemektedir.⁵⁵

Şiddet ve suçun ortaya konmasında da sosyal ve çevresel faktörleri yeterli görmeyen yeni yaklaşımlara göre, sosyal nitelikteki bakış açıları basit kalmaktadır ve bu nedenle de dikkate alınmamaları gerekmektedir. Aksi takdirde yoksulların hepsinin suçlu olacağı görüşüne varırdık. Aslında bu görüşün geldiği hat yeni değildir. Lombroso'nun 20. yüzyılda güncellenmiş “bilimsel” versiyonları, 1960'larda yükselen şehir isyanları ve toplumsal hareketler için kullanılmıştır. Bu hareketlere sadece küçük bir kesimin katılması, “beyin disfonksiyonu” ile açıklanmıştır. Olaylarda orantısız güç kullanan güvenlik güçlerinin de yine aynı sorunla karşı karşıya olduğu söylenerek nispeten bir denge sağlanmaya çalışılmıştır. Eski görüşler gibi yeni genetik model de bireysel farklılıkları her şeyin merkezine yerleştirmiştir ve söz konusu analizlerde fazla bir değişiklik görülmemektedir. Terörizmin iç savaşa ya da savaşın soykırımı döndüğü olaylar bile neredeyse sosyal sistemin dışında kalacaktır.⁵⁶

Görüldüğü üzere, zekâ, suç ve ırk üzerine genetik tespitler, çizgisel bir hatla ilerlemekte ve aynı noktada buluşmaktadırlar. Genetik determinizmin 21. yüzyılda söyleyecek yeni bir sözü bulunmamaktadır; çünkü sözlerin cilası kazındığında 19. yüzyılın küfü kendini belli etmektedir: Türsel sınırlarımız aşılarak, eşi görülmemiş tinsel bir varlık ortaya çıkacak ve evrenin sonsuz derinlikleri adeta fethedilecektir. Evrim kuramı yerini, yapay varlık biçimleri ile yepyeni bir gelişim anlayışına bırakacaktır. Ütopya doğru evrilen bu tür öngörüler ya da düşler, bazı açılardan bize daha çok edebi düzeyde distopik metinleri hatırlatmaktadır. Günümüzün eğilimleri bir yana, daha 1960'lı yıllarda bile bazı bilim insanlarının sempozyumlarda kurdukları mükemmellik hayallerinin, ister istemez toplumsal alanlara girildikçe kimlerin kâbusu olacağı sorusu ortada kalmaktadır. Evrimin yönlendirilip, öjenik tedbirlerin öne çıkmasını savunanlar, halktan gelecek muhalif görüşlerin de engellenmesi gerektiğinin altını çizmektedirler. Ayrıca Watson ile birlikte DNA molekülünün sarmal yapısını keşfeden Crick gibi 20. yüzyılın bilimsel kilometre taşlarını döşeyenler, gerektiğinde bizi ürpertmeyi de bilmektedirler.⁵⁷ Crick, çocuk yapma isteğinin önceden alınacak

⁵⁵ Kendi hakikat konseptini bizzat hakikat olarak sunan genetik mekanist nedensellikliğine karşı felsefi bir itiraz için bkz. Doğan Özlem, “Yeni İndirgemecilik: Genetizm”, *Birikim*, Sayı: 78, Ekim 1995, s. 11–15.

⁵⁶ Suç oranları, çevre ve farklı toplumsal sonuçlar açısından genetik bir model için bkz. Jonathan Michael Kaplan, *The Limits and Lies of Human Genetic Research*, Routledge, London, 2000, s. 98–103.

⁵⁷ Euchner, a.g.k., s. 95–96.

izne tabi tutulmasını talep etmiş ve hatta gerekirse gıdalara üremeyi önleyici katkı maddesinin konmasını ve toplum için özellikle yarar sağlayan kişilerin çocuk yapmasının desteklenmesini savunmuştur.⁵⁸

Sırasıyla eşitlik, özgürlük gibi kavramları insanlığın tahayyülünden silmek peşinde olan bir bilimin ne anlama geldiğini belirtmeye gerek bile yoktur. Bu kavramlar üzerine yükselen demokrasi düşüncesinin sarsılmasıyla bilim, kendi kökünden bu kez tamamen kopma tehlikesiyle karşı karşıya bırakılacaktır. Geriye sadece hangi toplumların, teknik ya da genetik olarak farklı nitelikteki hangi insanlara ne kadar tahammül edeceği sorusu kalacaktır.

Biyoloji, toplumumuzu hukuki ve politik ekseninde düzenleyen sistemler üzerinde düşünürken referans olarak gösterebileceğimiz ve doğa diyebileceğimiz bir çekirdeğin insanda mevcut olduğuna dair bir şey söylememektedir. Sorunun rahatsız edici yanı, bu kavramın siyaset bilimindeki herhangi bir kavram gibi terminolojiye ve zihinlere yaşamın gerçekliğinin bir parçası şeklinde yerleşmiş görünmesidir. Biyoteknolojik uygulamalar, bu durumda benzeri kavramlara bağımlı sosyal bilimler söylemlerinin, bilimsellik ve nesnellik görüntüsü altında bizleri söz konusu kategorilerde düşünmeye sevk eden buyurgan tezlerden başka bir şey olmadığını hatırlatmaktadır. Lecourt'un perspektifinden bakılacak olursa, insanüstüne başvurmaya kalkmadan veya teknolojinin baş döndürücülüğüne yenilmeden, insanın saygın niteliklerinden birine güvenmek gibi bir seçeneğimiz de mevcuttur.⁵⁹

19. yüzyıldaki kıvılcımın alevlenmesiyle ve doğal ayıklanma teorilerinin de kullanılmasıyla büyüyen yangın, deri rengi, ırk ve Sosyal Darwinizm üzerinden 20. yüzyıla da taşınmıştır. Bu dönemde iktidarlar, özellikle de diktatörlükler, toplumsal yapılarında ideolojiyi biyoloji üzerinden kurmaya yönelik yoğun çaba sarf etmişlerdir. Kafatası ölçümlerinden zekâ testlerine, öjenik aracılığıyla genetik temizleme çalışmalarına kadar birçok uygulama, adım adım kendi alanını genişletmiştir. Tüm bunların artık uyanan insanlığın geçmişte kalan kâbusları

⁵⁸ Bilim insanlarının yaptıkları araştırmalarla insanlığa yaptıkları büyük katkılar şüphesiz tartışmamız dışındadır. Ancak büyük bir bilim insanı olmak ile bilgelik arasında kayda değer bir fark olduğu da ortadadır. İkisini bir araya getirmeyi başaranların varlığı, bilimin toplumsal sonuçlarında daha da önem kazanmaktadır. Crick'in DNA keşfindeki ortağı Watson, siyahların beyazlara göre zekâca daha geri olduğunu söyleyerek yine hayal kırıklığı yaratmıştır. Watson'a göre, Batı'nın Afrika'yla ilgili sosyal politikaları yanlış bilgi üzerine kurulmuştur. Zekâca eşit oldukları düşünülmekte ve buna göre politikalar geliştirilmektedir. Oysa araştırmalar bunun tersini göstermektedir. Tüm insanların eşit olması gerektiğine dair doğal bir istek var olsa da, siyahlarla çalışmak zorunda olanlar bunun doğru olmadığını görmektedirler. Daha önce de, bebeğinin eşcinsel olacağını öğrenen hamile kadının kürtaj hakkı üzerinde duran Watson'ın adımlarını hızlandırdığı anlaşılmaktadır. 19. yüzyılın bile gerisine giden söz konusu anlayış karşısında, bu kadar bilimsel ilerlemenin ahlaki anlamda başlanılan yere geri dönmek için mi sağlandığı sorusu ister istemez akla gelmektedir. Bkz. Robin McKie – Paul Harris, “Disgrace: How a Giant of Science Was Brought Low”, *The Observer*, 21.10.2007.

⁵⁹ Lecourt, a.g.k., s.46–47.

olduğuna ve biyoteknolojinin mucize tasarımlar değil, ama daha insani ve doğal bir yaşam doğrultusunda hayaller kurmamıza yardımcı olacağına inanıp inanmadığımızı kendimize sormamız gerekmektedir. Günümüzde de “yaşamayı hak etmeyen insanlar” kategorisinin farklı biçimlerinin benimsenmesi tehlikesi sürmektedir. Demokrasi ve insan haklarının, insanlığı biyolojik argümanlarda yaşam bulmaya çalışan ayrımcılığa karşı koruyup korumayacağı da hâlâ bir soru işaretidir. Toplumsal sorunlara yönelik seçkinçi çözümlerin gelecekte ne şekil alacağı, genetiğe dayanan toplumsal yaklaşımların içselleştirilmiş biçimleriyle yaşanacak bir kucaklaşma ile netleşecektir. Sorunların tıkadığı sosyal dokuları, totaliter olmasa bile kolektif bir öjenik ile açmak hayali, üzerinde durulması gereken bir konu haline gelecektir. Sağlıklı bir biyolojik yapının iyi bir toplumu da tanımlayacağı umudu her ne kadar boşa çıkmış görünse de, biyolojideki bazı teknolojik yeni adımların yeni bir politik mecraya girme olasılığı, yeni insan arayışının aslında bir yanılısama olduğunun anlaşılması sürecini uzatabilecek ve tekrar ağır bedellere neden olabilecektir.⁶⁰

HAYSİYETLİ BİR HAYAT

Giorgio Agamben’in aktardığına göre, Almanya’da 1920 yılında felsefi kitaplar arasında yayınlanan *Yaşanmaya Değmeyen Hayatı Ortadan Kaldırma Yetkisi* başlıklı çalışma, ceza hukukçusu Binding ile tıp profesörü Hoche’nin ortak eseridir. Binding, intiharın insanın kendi varlığı üzerindeki özel bir egemenliği olduğundan hareket ederek, yaşanmaya değmeyen hayatın yok edilmesine yetki tanınması zorunluluğuna varmaktadır. Bu ifadenin ötenazinin yasallığı sorununa gelmek için kullanılması, karşımıza Agamben’in deyimiyle, simetrik olarak “yaşamayı hak eden hayat”ı çıkarmaktadır. Bu noktada Schmitt, durumu kendi egemenlik teorisine benzeterek, değeri belirleyen kişinin, daima değersizliği de belirleyeceğini belirtmiştir. Değersizliğin belirlenmesi ise, değersizliğin yok edilmesi demektir.⁶¹

Bir biyoetik sözleşme için toplanan uluslararası bir konferansta katılımcılar, teknik olarak mümkün olan bir şeyin yapılmasının haklı olduğu düşüncesi nedeniyle, bu tür bir sözleşmenin uygulamada pek de etkili olamayacağını belirtmişlerdir. Genetik mühendislerinin zekâ geriliği ile uğraşması nedeniyle bile, yeni insan sınıflarını aşağı diye diskalifiye edecek kapının yeniden açılabilceği endişesini taşıyanlar mevcuttur. Psikiyatr Dörner’in araştırmalarına göre, bireysel ve ortak yaşam ödevleri görüşümüzü biçimlendiren şey, hâlâ Nazilerin dünyayı gereksiz veya hasta insan sınıflarından arındırma görüşünü de şekillendiren modern düşünce kalıbının aynısıdır. İleride olası bir “sürekli ve sessiz katliam”

⁶⁰ Gerard Huber, “İdeolojik Sapma ve Etik Koruma”, *Bilim ve İktidar*, (Çev.: Mehmet Küçük), (Der.: Federico Mayor – Augusto Forti), TÜBİTAK, Ankara, 2004, s.130-140.

⁶¹ Giorgio Agamben, *Kutsal İnsan*, (Çev.: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 178–180.

döneminin, Nazi katliamlarının ancak askeri hezimetle “yanlış” çıkmasına kadar geçerli olan bir özgürleşme dönemine benzemesinden çekinilmelidir. Dörner, Nazilerin kendilerinden önceki ve sonraki tüm sıradan halklar gibi, toplumsal sorunlara cevap aradıklarını savunmaktadır. Yaşadığımız gerçekler ile başa çıkabilmek için kullanılacak araç ne kadar fazla ise, içinde yaşadığımız toplumsal mekanizmanın yönü de bize sorunları gösterecektir. Daha fazla insan sorun oldukça ve sorunlardan kurtulmak için de araçlarımız varsa, bunların kısıtlayıcı varlığını anlamlı gösterecek bir gerekçe de olamaz. Zygmunt Bauman’ın aktardığına göre, ötenazi ve kürtaja verilen destek, özellikle genetik tanı sonucuna kürtaja duyulan kamusal sempati, güçsüzlerin istendiğinde ölebilecekleri şeklinde bir algı kaymasına gidebilmektedir. Bu iki belirtinin ortak yanı ise, güçlünün serbest kalabilmesi adına zayıfın feda edilmesidir. Özgürlük, güçlünün hakları bağlamında tanımlanmaktadır. Bauman açısından burada zor olan şey, meselelerin açıkça ortada olduğunun ve etik çözümlerin kolayca ilan edilebileceğinin söylenememesidir. Bu tür sessiz ve derin ilerleyen bir sorunla mücadele etmenin zorluğu kaçınılmaz müphemlikte yatmaktadır. Bu sınırı muğlak bölgelerde, haklı çözümler ortaya çıkamayınca, şefkat kılığında bir zalimlik artık rahatça ortada dolaşabilmektedir.⁶²

“Yaşanmaya değmeyen hayat” kavramı ile ötenaziye hukuki bir kavrama dönüştürmeye çalışan, Agamben’in deyimiyle ilk radikal biyopolitik devlet olarak Nazi Almanyası, hayatın siyasal olarak anlamını yitirdiği noktanın eşliğini belirleme yetkisine sahip olmuştur.⁶³ Hayatın değeri, her birey için kendi yaşamını değerli bulma ve yaşamaya devam etme nedenleri her neyse ondan ibarettir diyebilirsek, o zaman bu nedenleri bilmemiz gerekmemektedir. Bu durumda Harris’e göre, bilmemiz gereken tek şey, her bireyin kendine özgü bir nedeni ya da başka bir deyişle, kendi yaşamını değerli bulmak için kendine ait bir nedeni olduğudur. Daha iyi bir hayat için yapılması gereken şeyler üzerinde evrensel olarak uzlaşmış görünmektedir. Yaşamın kurtarılması, ölümün geciktirilmesi, acıların ve hastalıkların azaltılması, açlığın ve yoksulluğun ortadan kaldırılması insanların çoğu için öncelikli görünmektedir. Bu amaçları engelleyen politikalara ve uygulamalara neden olan görüşleri veya duyguları ahlak dışı kabul etmemiz için geçerli nedenlerimiz bulunmaktadır. Önemli olan, tanımlar ya da içerikler değil, herhangi bir bireyin ya da kurumun bu tür bir tanım yapabilme kapasitesine sahip olmamasıdır.⁶⁴

İnsan onuru ya da insanın değeri kavramı, insanı diğer canlılardan ayıran özel bir konuma koyarken, insana özgü nitelikler üzerinde durmaktadır. Bu özel

⁶² Zygmunt Bauman, *Parçalanmış Hayat*, (Çev.: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 211-212.

⁶³ Agamben, *a.g.k.*, s. 186-187.

⁶⁴ Bkz. John Harris, *Hayatın Değeri*, (Çev.: Süha Sertaboğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 39 ve 187.

konum, bir bütün olarak insanı insan yapan özelliklerin istisnasız tüm insanlar tarafından paylaşılması etrafında şekillenmektedir. Onur kavramına yüklenen bu ayrıcalıklı anlam, insanı anlamlandırmamızla doğrudan ilişkilidir ve çoğu kez tartışmalı insan doğası kavramına dayanmaktadır. Dolayısıyla, genetik teknolojilerindeki yeni gelişmelerin giderek daha da sorunlu hale getirdiği bu kavramın, insan hakları alanında da sıklıkla kullanılan insan onuru anlayışımızı koruyup korumadığı ve insan onuru kavramının eşitlik üzerinden yeniden düşünülmesinin gerekli olmadığı konusu, insan hakları alanındaki gelişmelerde inşa edeceğimiz perspektif açısından önem taşımaktadır.

İNSAN HAKLARININ DAR GEÇİDİ

Demokratik bir toplumda, insanların büyük kısmı, başta insan hakları olmak üzere önemli sosyal, kültürel veya hukuki kazanımların korunması gereken değerler olarak kalmasında hemfikirdir. Ancak ortaya çıkan yeni durumlarda dengeyi sağlamak için gerekli olan uygulamaları norma bağlama aşamasında bazı değer çatışmalarının belirmesi doğaldır. Bu tür tartışmaların sonucu, özel durumlara uygulanacak normun bulunmasıdır ve böyle bir yol da her zaman kolay değildir. Özellikle bilim ve teknolojinin getirdiği yeni projelerin etik açıdan süzülmesi ve bu şekilde insan onuruna saygı gösterilip, eşitlikçi bir tartışmanın sağlanması da demokratik bir süreç işidir. *A priori* uygun görünen birçok kural, gerçeklerle karşılaştığında eriyebilir.⁶⁵ Bu nedenle, biyoteknoloji insan yaşamını doğrudan etkilemenin ötesinde, tüm canlı türlerini en geniş anlamıyla yaşam üzerinden değiştirme potansiyelini içinde barındıran teknolojik gelişmelerde daha da dikkatli olmanın yetmeyeceği ortadadır. Yaşamı dolaysız biçimde kuşatan biyoteknoloji, tüm değerleri sarsmakla kalmamakta, insan haklarının tıkalı gözeneğine yenilerini ekleme imkânını da ister istemez beraberinde getirmektedir.

Watson'ın kendi alanı olan moleküler biyolojiye "hak" kavramının girmesinden rahatsız olmasını ve sadece insan ihtiyaçlarından bahsetmesini kaçamak bir yol olarak değerlendirmek mümkündür. Fen bilimciler, doğal olan ile ahlaki ve politik "olması gereken" arasına set çekmek isteseler de, bilim, insanla ilgili ne kadar çok bilgi verirse, o kadar insan haklarıyla ilişkilenebilir. Ancak insan hakları ile ilgili tartışmanın, biyoteknoloji gibi sürekli geleceğe yönelik konular üzerinde yoğunlaşan bir alanda karışık bir hal aldığı da gerçektir. Teknolojik olarak henüz tam anlamıyla uygulanması olanaklı olmayan bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya ilişkin bir hakkın olup olmadığına dair tartışma, ilk başta tuhaf karşılanırsa da, hem bilimin hem de hakların genişleyen yapısı nedeniyle kaçınılmaz görünmektedir. Hakların çıkarılardan üstün olduğunu ileri süren Fukuyama'ya göre, iktisadi değer yüklü çıkarlar ile onlar kadar esnek olmayan

⁶⁵ Anne Fagot-Largeault, "Biyolojik Kuralcılık ve Toplumsal Kuralcılık", *Etiğin Doğal Temelleri*, (Çev.: Nermin Acar), (Der.: Jean-Pierre Changeux), Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 194-195.

hakları bir tutmak doğru değildir. Bir insanın özgürlük hakkı, sadece onun çıkarı değildir. Bizlerin de insan olarak onura sahip olmamız anlamında daha temeldir ve insanlığın adalet tahayyülü ile ilgilidir.⁶⁶

Dünya nüfusunun üçte ikisi, piyasalar bakımından gereksiz konumda kalmaktadır. Göçün, yoksulluğun ve felaketin sınırında gezinen insanlar, sadece piyasaların değil, hukuk düzeninin de parçası olamamaktadırlar. İnsan hakları perspektifinin, sosyal haklara daha gerçekçi biçimde uzanması gerektiği ortadadır. Devlet karşısında temel haklara sahip olan bir yurttaş, iktisadi iktidar karşısında da kuşatılmışlıktan kurtulmak zorundadır. Birinin diğerinin alternatifi olarak gösterilmesiyle yaratılan suni atmosfer, güvenlik hissini kaybettiği zamanlarda ikisi arasında bir seçimin söz konusu olduğu algısını oluşturmak istemektedir. İktisadi ve sosyal hakların garantisi yine demokrasi ve temel haklardır. Tüm çatışmaları haklar arasındaki çatışmaya dönüştürmenin bir anlamı bulunmamaktadır.⁶⁷ Temel insani gereksinimleri karşılamaktan yoksun siyasi hakların herhangi bir anlamının olmadığını söylemek başka bir şeydir. Ancak haklar arasındaki dengesizliğin temel hakların sorgulanmasıyla sağlanamayacağı da açıktır. İnsan haklarındaki tutarsızlık, bir hakkın diğerinin alternatifi olduğu bir anlayışla çözülemez. En zor durumda olan insanların temel hayat standartlarının yükseltilmesini içeren geniş bir perspektiften insan haklarına yaklaşmak, dengeyi biraz olsun sağlayabilecektir.

Yoksulluğu bir insan hakları sorunu olarak ele almak oldukça anlamlı olsa da, bu yaklaşımın piyasa kuralları karşısında ne ölçüde işlevsel kaldığı tartışmalıdır. Örneğin, sağlık hakkının kamunun bu alandan çekilmesiyle, piyasa çerçevesinde işleyen bir sistem içinde nasıl gerçekleştirileceği ciddi bir sorun olarak ortada kalmaktadır. Bu hakkın yerine getirilmesinde sorumluluğun kime ait olduğu net biçimde tanımlanmadığı ve hakkın uygulanmaması etkili bir yaptırım mekanizmasına bağlanmadığı sürece, iyi niyetli yaklaşımlar, davranış kuralları koymaktan öteye bir sonuç doğuracak gibi gözükmemektedir.⁶⁸ Ayrıca insan hakları, liberalizmin patolojik yayılmasına hizmet eden bir araç olarak görülmemelidir. Serbest piyasa ekonomisinden ayrı değerlendirilmesi için, küresel ekonomik sistemin adaletsizliği ve otoriterliğinden farklı bir konumda tutulmalıdır. Beslenme, barınma, sağlık hizmetlerinin dünyanın yoksul ülkelerinde hala kişisel özgürlüklerden daha önemli görünmesi nedeniyle, insan haklarının sade-

⁶⁶ Francis Fukuyama, *İnsan Ötesi Geleceğimiz*, (Çev.: Çiğdem Aksoy Fromm), Odtü Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 132 vd.

⁶⁷ Roger Crisp, "Rights and Beyond", *The Genetic Revolution and Human Rights*, (Ed.: Justine Burley), Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 190–193.

⁶⁸ Naz Çavuşoğlu, "Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi", *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, (Ed.: Yasemin Özdek), TODAİE, Ankara, 2002, s. 474–475.

ce birey özgürlüklerini öne çıkaran yapısı yeniden ele alınmalı, yaşam ve özgürlük birlikte yürümelidir.⁶⁹

İnsan haklarının piyasa özgürlüklerine ve kapitalist yaşam tarzına indirgenmesi veya özdeşleştirilmesi ile insanlığın büyük bir kısmı haklar alanının dışında mahsur kalmaktadır. Diğer taraftan ise, bu kavramın her türlü küresel tahakküme meşruiyet sağlamak için işgalci politik güçlerce istismar edilmesi söz konusudur. Sancar, bu iki başlı basıncın, mevcut haklara sistemin truva atı gözüyle bakan nihilist damarın da yer yer sertleşmesine neden olduğunu belirtmektedir. Hakların evcilleştirilip etkisizleştirilmesi ve hukukun buna olanak veren potansiyeli ne olursa olsun, her zaman her tür düşüncenin yoklayacağı bu imkânlar ve değerler alanını terk etmeyi haklılaştırılmaz.⁷⁰

Batı'nın yeni yoksulları da dâhil, yoksulluğun genişleyen bölgesinde, başta yaşama hakkı olmak üzere, evrensel belgelerde ve anayasalarda yer alan insan hakları fiilen kullanılamaz hale gelmektedir. İnsan haklarının bir yolu da toplumsallıktan geçmektedir. Toplumsal düzenin dışında kalınması, sosyal adaletin sarsılmasının ötesinde, insan haklarının önünü tıkamaktadır. Yoksul ülkelerde, kötü beslenmeden demokrasiye, temiz su ihtiyacından nüfus artışına kadar temel sorunlarla yakından bağlantılı olan tıbbi problemlerin, Batı ülkelerinde bile güçlkle uygulanan yüksek biyoteknolojik araçlarla üstesinden gelineceğine dair argümanlar tartışmalıdır. Geleceğin temel çelişkisi, biyoteknolojinin sağlayabileceği muhtemel avantajlardan ona en çok ihtiyaç duyan insanların yararlanmama olasılığı olacaktır.⁷¹

YAŞAMIN YENİ HUKUKİ ÇERÇEVESİ

Kartezyen düşünceden bilmekteyiz ki, mekanik bir model kurulunca, canlılar üzerinde düzenleme kavramı peşi sıra gündeme gelmektedir. Genetik mühendisliğinin ilk yıllarında, bazı bilim insanları yaptıkları uyarılarda, canlıların hücre sistemine, insanların ellerini sürmekten kaçınmaları gerektiği üzerinde durmuşlardır. Buna göre, hem sistemi çözenin yükünü kaldıramayacaklar hem de sistemde bazı değişiklikler yapmaktan kendilerini alamayacaklardır.⁷² İnsan, biyolojik varlığına indirgendikçe, hukuk da buna boyun eğecektir. Totaliter rejimlerin geride bıraktıkları bir iz olarak, hukuksal ve bilimselin yer değiştirmesi, hukukun bilim ve teknolojinin karşı konulmaz gelişimine tabi olan anlamdan yoksun bir araç olarak görülmesine neden olmuştur ki bugün de bilimselcilikle aynı çıkmaza sürüklenilmektedir. Oysa hukukun insan ve insanın temsilleri ara-

⁶⁹ Serdar, *a.g.k.*, s. 105.

⁷⁰ Mithat Sancar, "İnsan Hakları: Retorik, Hukuk ve Gerçeklik", *Birikim*, Sayı: 165, Ocak 2003, s. 128.

⁷¹ Bkz. Heta Hayry, "How to Assess The Consequences of Genetic Engineering?", *Ethics and Biotechnology*, (Ed.: Anthony Dyson – John Haris), Routledge, London, 1994, s. 144–156.

⁷² Fagot-Largeault, *a.g.m.*, s.183.

sında durma işlevi, ona tekniğin insancılaştırılması işlevini de vermektedir ve hukukun bağlarını sağlam tutma gereğinin bir ifadesidir.⁷³

İnsanların yaşam hakkı açısından diğer tüm canlılarla eşdeğer olacağı ahlaki bir “biyosferik demokrasi” istense de, Bookchin’in de üzerinde durduğu gibi, zenginle yoksul, erkekle kadın, beyazla siyah, sömürenle sömürülen arasında bir ayrım yapmadıkça, insanlığın biyosfere verilen zarar nedeniyle daha ne kadar hırpalanacağı ekoloji açısından rahatsız edici bir sorundur. Giderek tükenen hümanizmin doğal yasalarla gizlenmesi, söz konusu olanın etkin konumdaki soyut bir insanlıktan ziyade, kapitalizm olduğunun örtülmesi ve dolayısıyla kaba bir biyolojizme saplanan otoriter zihniyetin kendisidir.⁷⁴ Bu kez, doğanın kendi hukukuna mı başvurulacağı da ayrı bir tartışma konusudur. Sorun, belki de sadece insanın kendi türü dâhil tüm canlılara doğa çâtısı altında göstereceği ahlaki bir sorumluluk ve çıkardan uzak bir saygıdan ibarettir. Barbarlık ve hümanizm arasına çekilebilecek bir sınır elbet bulunabilir.

Hayatın her alanını tıbbileştiren sağlık sistemi, eski hakların tartışılmasına ve zaman zaman da yeni hakların geliştirilmesine neden olmaktadır. Bir alanın tıbbileştirilmesi, insan hakları açısından o alanda kimi zaman olağanüstü hal çağrışımı yapmaktadır, ki bazen bir adım geri çekilmemiz istenmektedir. Sağlık ve insanlık adına dile getirilen bu talepler ile tıpkı yaşam hakkında olduğu gibi, yeni bir insan hakkı hattı oluşturulması istenmektedir. Oysa insan hakları mevcut konumunu korumanın ötesinde, geliştirmek zorundadır. Bu tür bir zıt kutup oluşumunun insanlığa katkısı şüphelidir. Elbette eski haklar yeniden yorumlanabilir ve yeni ihtiyaçların yarattığı haklar tartışılabilir. Ancak, insan hakları bu tür bir kuşatmaya izin vermemelidir. Sosyal çözümler aramaktansa, genetik arayışlar içinde kalmak, sosyal politikaların geliştirilmesi önünde de bir engel olacaktır. Maliyet hesaplarının, kamu tasarrufu adına öjenik zihniyete sızması, adalet anlayışını yeniden şekillendirecektir.⁷⁵

Genetik alanındaki ilerlemeler, bizim tahayyül sınırlarımıza hızla ulaşırsa, insan hakları buna hazırlıklı olmak zorundadır. Moleküler bir biyolojik gelişim, öjenik uygulamalarda olduğu gibi bir noktada yoğunlaşırsa, mevcut endüstriyel ve hukuki politik yaklaşımların da gösterdiği üzere, ilerlemenin yönünü tayin etmek ya da etmeye çalışmak anlamsız görünmektedir. Bir teknolojinin toplumsal ve hukuki denetimi önemlidir ve bazı değerlerin varlığına işaret eder. Ancak genetik teknolojilerinde olduğu gibi, insanlığın yararına olsun olmasın, bazı alanlardaki gelişmelerde sosyal yönde herhangi bir sapma olasılık dâhilindedir.

⁷³ Alain Supiot, *Homo Juridicus*, (Çev.: Bige Açımız Ünal), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s. 52-61.

⁷⁴ Murray Bookchin, *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, (Çev.: Rahmi G. Ögdül), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 133-135.

⁷⁵ Bkz. Ruth Chadwick, “Gene Therapy”, *A Companion to Bioethics*, (Ed.: Helga Kuhse- Peter Singer), Blackwell, Oxford, 1998, s. 189-197.

Bu, sadece insanlığın olumsuz etkileneceği felaketler anlamına gelmemektedir. İnsanlığa olumlu katkıları olacak teknolojiler sağlık alanına yaklaştığında, mevcut eşitsizliklerin özellikle biyoteknoloji aracılığıyla daha da derinleşmemesi için sağlık hakkı ön plana çıkmalıdır. Biyoteknoloji, gelecekte hızlı bir biçimde gelişimini sürdürecektir ve dolayısıyla insan yaşamında herhangi bir iyileşme ihtimali söz konusuysa, bu tüm insanlık adına olmalıdır. Genetik alanındaki bir retorik olarak insanlık kavramı, sadece sağlık alanında tam eşitlik ile bir anlama kavuşacaktır. Sağlık hakkı, bu anlamda insan hakları metinlerinde sadece sözü edilen bir hak ve günlük hayatta sıradanlaştırılan bir başvuru olmanın ötesinde ele alınmalıdır. Biyoteknolojinin geleceğinde, sağlık hakkının yeni zemininin de yeri olmalıdır. İnsanlık, sadece muhtemel bir felaket senaryosunda eşit rol almayı değil, asıl olarak bu gelecekteki anlamlı gelişmeleri ve yaşamın iyileştirilmesini eşit biçimde beklemelidir.

Sağlık hakkı, sadece yaşam hakkının bir parçası veya gelecekte biyoteknolojinin getireceği eşitsizliklerden korunmak için düşünülmesi gereken bir mekanizma olmasının da ötesinde, geniş bir zemin gerektirmektedir. Yeni teknolojilerin insan yaşamına getirdiği yeniliklerin tartışmalı içeriğinin, bugünkü aşamada insan haklarını direkt olarak etkilemediği yönündeki bir algı artık sorunlu görünmektedir. Teknolojilerin uzun vadedeki etkilerinin belirsizliği ile küresel ısınma ve benzeri olası ekolojik felaketlerin sonuçları, her ne kadar insanlık için eşit ele alınsa da, çözümler ve olanaklar konusundaki dışlayıcı yaklaşımlar bizi ileride bir uyarılık krizine götürebilecektir. Bu durumda insan haklarının birinci kuşağı bile silinme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecektir. İnsanlığın temel sorunları karşısındaki mevcut uyku hali, felaket senaryolarıyla bir tutulmaması gereken güncel sosyo-ekonomik tablo ile birlikte düşünüldüğünde, insan hakları artık mevcut ile yetinemeyeceğimiz bir noktaya doğru gitmektedir. Dolayısıyla, sosyal haklar tartışmalarının merkezinde olmaya devam edecektir; ancak sağlık hakkının bugünün ve yarının acil sorunlarına yapacağı katkı, bir temel hak olarak sosyal hakların içinde yutulmasına izin verilemeyecek kadar önemlidir.

Sağlık hakkı, iktisadi yapı içine hapsedilerek, imkânlar çerçevesinde değerlendirildikçe ve bir yurttaşın yaşam hakkının ayrılmaz parçası olarak görülmedikçe, ölüm ve hastalık, dünyanın büyük bir kesimi için, maliyete endekli bir yaşam hakkından arta kalanlar olacaktır. Elbette sağlık hakkı mücadelesi, uzun bir politik ve hukuki mücadele sürecidir. İnsanların temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayacak güvenceden mahrum kalmaları da tamamen sosyal hakların eksikliğidir ve geniş kapsamlı bir sosyal adalet sorununa işaret etmektedir. Hastalığı önleyemeyen bir hukuki yapı, en azından hastalıktan ölümleri, ilk aşamada durdurmaya çalışmalıdır ve bu aşama zaten bizi sağlık hakkına götürmektedir. Sağlık hakkının anayasal güvenceye kavuşturulması sırasında her türlü sınırlayıcı kayıttan muaf tutulması gerekmektedir.

Genetik ayrımcılık denildiğinde, ilk akla gelen, geçmiş politik tecrübelerdir; fakat sigorta ve istihdam alanlarındaki yeni uygulamalar, sektörel sorunlar

denilemeyecek biçimde ciddi bir hak ihlali olarak hukukun gündemine gelmiştir. 20. yüzyılda öjenik ile başlayan ve genetik determinizm hattında ilerleyen tüm politik tutumlar, devletler ya da toplumlar arasında destek bulmuştur. Henüz ortada gelişmiş bir teknoloji yokken, bazen sosyal sorunları manipüle etmek bazen de faşizm ya da herhangi başka bir ideoloji adına, yüz binlerce insan bu tür politikaların kurbanı olmuştur. Totaliter bir devletin gelecekte yine bu tür bir genetik temelli ayırım ya da imha üzerine geliştireceği toplumsal politikalar için teknoloji, ancak kolaylaştırıcı bir mecra sağlamaktadır. Dolayısıyla, ortalama demokratik bir hukuk devleti çerçevesinde, liberal anlamda devletin bu alandan, yani sağlık ve özellikle genetik mühendisliği uygulamalarından çekilmesi, ne yazık ki kamu politikası geliştirmek adına yeterli görünmektedir. Her konuda olduğu gibi, piyasa mekanizmasına bırakılan liberal öjenik ile devlet herhangi bir tehdit unsuru olmayacak, tüketiciler herhangi bir sektörde olduğu gibi isterlerse bu hizmetlerden faydalanacaklardır. Sorun, görüldüğü üzere ileride insanların olumlu anlamda bir genetik ıslaha uğrayıp uğramamalarının da ötesindedir.

Dünyada genel anlamda iktisadi halkadan çıkarılan insanların en temel sağlık hizmetlerinden yararlanamadığı düşünüldüğünde, herhangi bir hastalıktan bağımsız olarak, belli bir sınıfın bu ayrıcalıklı teknolojiden yararlanacak olması, konuya dair perspektifimizi genişletmemizi gerektirmektedir. Elbette genetik mühendisliği uygulamalarının insan hayatı ve onuru için yaratacağı sorunlar sadece felsefi değildir ve insan haklarını gölgelemektedir. Ancak temel haklar açısından ayrımcılığın getireceği sarsıntıya, dolaylı biçimde iktisadi yapının taşıdığı eşitsizliğin de eklenmesiyle, hem kuzey-güney ekseninde hem de sınıfsal zeminde büyük yarılmaların oluşma olasılığı oldukça ciddidir. Bu nedenle, konuya genetik mühendisliğiyle ilgili felaket senaryoları dışında, dünya çapında mevcut eşitsizlik tablosu açısından da bakmamız gerekmektedir.

Bu çalışmada yapılmak istenen, biyoteknoloji ve insan hakları konusundaki temel sorunu göstermektir, ki bu da sık sık vurgulandığı gibi, eşitsizliktir. Genetik mühendisliği nedeniyle, hem kişisel haklarda hem de sosyal haklarda yaşanacak gerilemenin önlenmesi, insanlığın ya da genel anlamda uygarlığın ileride ekolojik veya teknolojik nedenlerden kaynaklanacak felaketlerle karşılaşma olasılığının olduğu tarihin bu evresinde daha da önem taşımaktadır. Geçmişte olduğu gibi sadece kişisel haklarla sınırlı kalacak ve sosyal haklara ulaşmayacak iyileştirmeler, ilk başta olumlu görünse de gelecekte temel hakların birçoğunu yine etkisiz kılacaktır.

İnsan hakları, uygulamalardaki sıkıntılara ve haklı eleştirilere rağmen, sadece temel haklar açısından değil, tüm eşitsizliklerin giderilmesi zemininde önemli bir dayanak noktamızsa, geri döndürülemez biçimde mevcut eşitsiz yapıyı sağlamlaştıracak ve “genetik” anlamda da kalıcı kılmaya çalışacak politikaların önüne geçilmelidir. Asıl sorunun arka planda kalmaması için, tüm dünyadaki şartların ağırlığı ne olursa olsun, insan haklarının ve bu doğrultuda geliştirilecek politikaların yeni hedefi, “sağlık” hakkını imkânlar dâhilinde ulaşılabi-

len bir hak olmaktan çıkarıp, bir temel hak olarak kabul edilmesinin mücadelesi olmalıdır. Aksi halde, temel sağlık hizmetlerinin ulaşamadığı insanlığın büyük kısmının sorunlarına genetik mühendisliğinin yönelmesini beklemek, her zaman olduğu gibi iyi niyet göstergesinin ötesine geçmeyecek bir yaklaşım olarak kalacaktır. Uygarlığa ait insani değerlerin, tüm insanlığın üzerini örtmesi, insan haklarının biyoteknoloji alanındaki tek çıkış noktasıdır.

KAYNAKÇA

- Agamben, Giorgio. *Kutsal İnsan*, (Çev.: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Agar, Nicholas. *Liberal Eugenics*, Blackwell Publishing, Oxford, 2004.
- Arendt, Hannah. *İnsanlık Durumu*, (Çev.: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- Avar, Adile Arslan. “Frankfurt Okulu ve Epistemolojik Tarih Geleneğinde Tekno-Bilim Eleştirisi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 110, 2007, s. 153–180.
- Baker, Ulus. *Dolaylı Eylem*, (Der.: Ege Berensel), Birikim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Bauman, Zygmunt. *Parçalanmış Hayat*, (Çev.: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bayertz, Kurt. *GenEthics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Bernal, J.D. *Tarihte Bilim*, Cilt:2, (Çev.: Tonguç Ok), Evrensel Basım Yayım, İstanbul, 2008.
- Bernhard, Thomas. *Dünya Düzelticisi*, (Çev.: Gürsel Uyanık – Ahmet Sarı), De Ki Basım Yayım, Ankara, 2007.
- Bookchin, Murray. *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, (Çev.: Rahmi G. Ögdül), Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Castoriadis, Cornelius. *Dünyaya, İnsana ve Topluma Dair*, (Çev.: Hülya Tufan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Chadwick, Ruth. “Gene Therapy”, *A Companion to Bioethics*, (Ed.: Helga Kuhse-Peter Singer), Blackwell, Oxford, 1998, s. 189–197.
- Cohen, Daniel. *Umudun Genleri*, (Çev.: Yeşim Küey), Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Crisp, Roger. “Rights and Beyond”, *The Genetic Revolution and Human Rights*, (Ed.: Justine Burley), Oxford University Press, Oxford, 1999, s. 190–193.
- Çavuşoğlu, Naz. “Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, (Ed.: Yasemin Özdek), TODAİE, Ankara, 2002, s.467–475.
- Eagleton, Terry. *Kuramdan Sonra*, (Çev.: Uygur Abacı), Literatür Yayınları, İstanbul, 2004.
- Eisenberg, Leon. “The Human Nature of Human Nature”, *Science*, 14.04.1972, Vol.176, No.4031, s. 123-128.

- Euchner, Walter. “Baba Ben Niye Faşist Oldum?”- *Biyopolitikanın Temelleri ve Sınırları Üzerine*, (Çev.: Kaan H. Ökten), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.
- De Waal, Frans. *İçimizdeki Maymun*, (Çev.: Aslı Biçen), Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- Fagot-Largeault, Anne. “Biyolojik Kuralcılık ve Toplumsal Kuralcılık”, *Etiğin Doğal Temelleri*, (Çev.: Nermin Acar), (Der.: Jean-Pierre Changeux), Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s.171–204.
- Foster, John Bellamy. *Marx’ın Ekolojisi*,(Çev.: Ercüment Özkaya), Epos Yayınları, Ankara, 2001.
- Fukuyama, Francis. *İnsan Ötesi Geleceğimiz*, (Çev.: Çiğdem Aksoy Fromm), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Geras, Norman. *Marx ve İnsan Doğası*, (Çev.: İsmet Akça – M. Görkem Doğan), Birikim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Gould, Stephen Jay. *Darwin ve Sonrası*, (Çev.: Ceyhan Temürcü), TÜBİTAK, Ankara, 2005.
- Gribbin Mary & John. *İnsan Olmak*,(Çev.: Selçuk Gökoluk), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- Haris, John. *Hayatın Değeri*, (Çev.: Süha Sertabiboğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Hayry, Heta. “How to Assess The Consequences of Genetic Engineering?”, *Ethics and Biotechnology*, (Ed. Anthony Dyson – John Haris), Routledge, London, 1994, s. 144–156.
- Heler, Agnes. *Ahlak Kuramı*, (Çev.: A. Yılmaz - K. Tütüncü-E.Demirel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Heller, Chaia. “Biyoteknoloji, Demokrasi ve Devrim”, (Çev.: Şadi İdem), *Toplumsal Ekoloji*, Sayı: 4, Yaz 2005, s. 25-34.
- Huber, Gerard. “İdeolojik Sapma ve Etik Koruma”, *Bilim ve İktidar*, (Çev.: Mehmet Küçük), (Der.: Federico Mayor – Augusto Forti), TÜBİTAK, Ankara, 2004, s.127-143.
- Kaplan, Jonathan Michael. *The Limits and Lies of Human Genetic Research*, Routledge, London, 2000.
- Kirsch, Marc. “Giriş”, *Etiğin Doğal Temelleri*, (Der.: Jean-Pierre Changeux), (Çev.: Nermin Acar), Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s.13-28.
- Laçiner, Ömer. “Genetik ve Siyaset”, *Birikim*, Sayı: 78, Ekim 1995, s.6-10.
- Latour, Bruno. *Biz Hiç Modern Olmadık*, (Çev.: İnci Uysal), Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Lecourt, Dominique. *İnsan, Post-İnsan*, (Çev.: Hande Turan Abadan), Epos Yayınları, Ankara, 2005.
- Lewontin, Richard. *DNA Doktrini – İdeoloji Olarak Biyoloji*, (Çev.: Melike Çakırcı), Bilim Kitaplığı, İstanbul, 1994.

- Lewontin, Richard. *Üçlü Sarmal -Gen, Organizma ve Çevre*, (Çev.: Ergi Deniz Özsoy), TÜBİTAK, Ankara, 2007.
- McKie, Robin – Harris Paul. “Disgrace: How a Giant of Science Was Brought Low”, *The Observer*, 21.10.2007.
- McKinnon, Susan. *Neo-Liberal Genetik*, (Çev.: Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2010.
- Monod, Jacques. *Rastlantı ve Zorunluluk*, (Çev.: Vehbi Hacıkadiroğlu), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.
- Nozick, Robert. *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, (Çev.: Alişan Oktay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ökten, Kaan H. *Muallakta Var Olmak*, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2006.
- Özlem, Doğan. “Yeni İndirgemecilik: Genetizm”, *Birikim*, Sayı: 78, Ekim 1995, s. 11–15.
- Padovan, Dario. “Toplumsal Moral İlkeleri ve Doğa’nın Etiği”, (Çev.: Nihat Bekler), *Özgür Üniversite Forumu*, Sayı: 19, Temmuz-Eylül 2002, s. 122- 141.
- Porritt, Jonathon. *Yeşil Politika*, (Çev.: Alev Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Rajan, Kaushik Sunder. *Biyokapital*, (Çev.: Ayşe Deniz Temiz), Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Richard, Dawkins, *Gen Bencildir*, (Çev.: Asuman Ü. Müftüoğlu), TÜBİTAK, Ankara, 2001.
- Ridley, Matt. *Genom*, (Çev.: Mehmet Doğan – Nıvart Taşçı), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Ruse, Michael. “Evrimsel Etiğin Savunusu”, *Etiğin Doğal Temelleri*, (Der.: Jean-Pierre Changeux), (Çev.: Nermin Acar), Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 33-58.
- Sancar Mithat. “İnsan Hakları: Retorik, Hukuk ve Gerçeklik”, *Birikim*, Sayı: 165, Ocak 2003, s. 124-128.
- Serdar, Ziyaüddin. *Postmodernizm ve Öteki*, (Çev.: Gökçe Kaçmaz), Söylem Yayınları, İstanbul, 2001(a).
- Supiot, Alain. *Homo Juridicus*, (Çev.: Bige Açımız Ünal), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
- Uygun, Oktay. *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Vandermeer, John. *Reconstructing Biology – Genetics and Ecology In The New World Order*, John Wiley & Sons, New York, 1996.
- Wilson, Edward O. *Doğanın Gizli Bahçesi*, (Çev.: Aslı Biçen), TÜBİTAK, Ankara, 2005.
- Woods, Alan – Grant Ted. *Aklın İsyanı*, (Çev.: Ömer Gemici – Ufuk Demirsoy), Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul, 2001.